

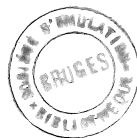
Aan Hare Koninklijke Majesteit

ELISABETH

Geliefde Vorstin der Belgen

Doorluchtige Beschermster der Kantnijverheid

Uit diepgevoelde hoogachting
nederig en eerbiedig
opgedragen

DE SCHRIJVER

Kanunnik J. E. JANSEN O. Pr.

ARCHIVARIS DER STAD TURNHOUT,
BRIEFWISSELEND LID DER KONINKLIJKE ACADEMIE
VAN OUDHEIDKUNDE IN BELGIË.

Dave 23 Juli 1911.

TAXANDRIA

Gedenkschriften van den
Geschied- en Oudheidkun-
digen Kring der Kempen.

8ste jaargang Nr 3. 1911.

De Kantvervaardiging in Turnhout

Kare Geschiedenis en Bewerking

VOORWOORD.

Elken keer dat wij het geluk hadden, in een oudheidkundig Museum de afdeling «Nijverheid en toegepaste kunst» binnen te treden, hetzij in het Jubelpark te Brussel, in Gruuthuse te Brugge, in het Cluny Museum te Parijs, in het kasteel te Heeswijk bij 's Hertogenbosch, in South Kensington

te Londen, of in de vermaarde magazijnen van Jesurum te Venetië, vergrootte onze bewondering voor de achter vitrienen uitgestalde kantwerken. Hoe nader wij traden, hoe scherper wij die kleedsels, die kragen, beffen, lobben, sjarpen, waaiers, enz., bezagen, hoe meer steeg onze waardeering voor die teere, soepele en luchtige weefsels van hooge kunstige uiting. Kunststukken zijn het inderdaad, en niet van de minste, schitterend bloem- en loofwerk, ja, die zelfs kleine tooneelen daarstellen. Reeds zoo helder schoon in glazen kassen, afgezonderd van het voorwerp, waarvoor zij in omloop gebracht werden, schijnt hunne voortreffelijkheid vooral uit, wanneer zij de wiege eens eerstgeboornen versieren, op de prachttafel des rijken prijken, of het ranke lichaam der vrouw optooien.

Hunne liefelijkheid bracht ons tot het voornemen hunne geschiedenis en vervaardiging dieper in te studeeren en in nauwe kennis met hen te komen. Dit studieveld was des te aangenamer en nuttiger, daar het in den kring der Kempische historie bleef, waar het een tak der kunstnijverheid uitmaakt. De provincie Antwerpen is de bakermat geweest van de «Koningin der Kanten», den IJsggrond (Point de Malines), welke in de Kempen, en inzonderheid te Turnhout, op zulke meesterlijke wijze wordt vervaardigd. Die koningin omringde zich in onze Vrijheid door hofdames van minderen rang, doch die in hunne bevallige statigheid eer aan het hof deden. Zij noemden zich Valencijn (Point de Valenciennes), Engelsche grond (Point de Paris), Halve slag (Point de Lille). — Onze nederige kantwerksters vereerden zoodanig dien adeldom, die weelde en leven en rijkdom hun toebacht, dat zij hem opsmukten met het fijnste werk hunner vingers, waarvoor velen in verrukking stonden.

Een sprankel van die bewondering en hoogachting zouden wij in uwe harten willen zien vonken, en even als gij met innig genot de overblijfsels der oude bouw- en schilderkunst, der prachtige tapijtwerken en meubels op prijs stelt, zoo ook wenschten wij dat u iets meer dan gewoons over haddet voor

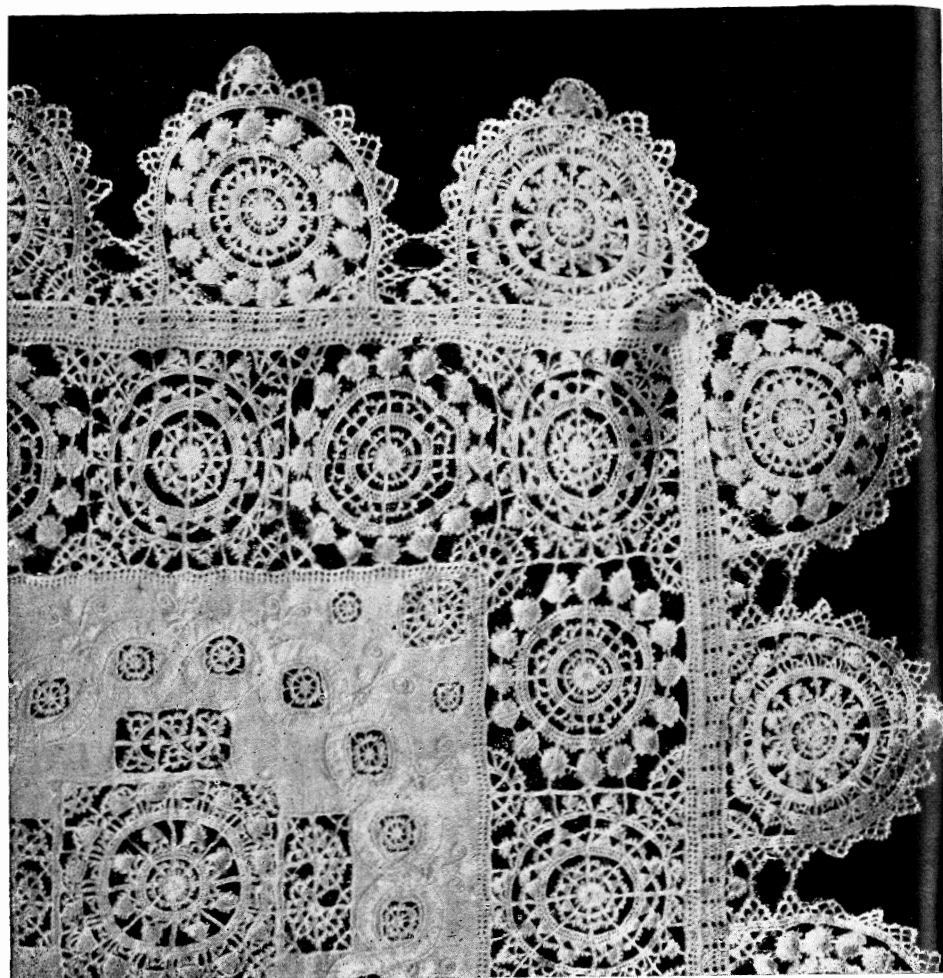
dat luchtig en donzig kunstwerk, welk men kant heet, en dat vroeger en nu Turnhout een gevierden naam bijzette. Daarom zijn wij op het gedacht gekomen u onze studiën mede te deelen.

Wij hebben ons beperkt bij de klossenkant op Turnhoutsch grondgebied, eene lokale nijverheid die sedert drij eeuwen bestaat, en met de tijd- en lijnwaadweverijen den bijzondersten handel der Kempische hoofdstad vertegenwoordigde. Om er beter de waarde van te doen uitschijnen, hebben wij hare geschiedenis laten voorafgaan van een algemeen overzicht der kanten in het buiten- en binnenland, en doen volgen van eenige hedendaagsche en nuttige bedenkingen, zooals een tafereel in een kader ingelijst.

Niets is er tot hier toe over de kantvervaardiging te Turnhout gezegd, en het was bij uitzondering dat wij haren naam eens aantroffen. Pierre Verhaegen, in zijn overzicht der huisnijverheid, afdeling kanten (1), weidt wat breder uit dan zijne voorgangers, doch geeft ons nog bitter weinig. Over dit maagdelijk terrein willen wij dan ook niet het laatste woord zeggen, want wij verhoppen in de rangschikking van het Turnhoutsch Archief, waar wij ons mede onledig houden, talrijkere toelichtingen te ontdekken. Nochtans hetgeen wij reeds vonden, samengevat met de gegevens die wij opdeden bij de kantwerksters zelf, en bij de heeren Alf. Verwaest en J. Dierckx-Van Pelt, de voornaamste kanthandelaars der stad, is voldoende om ons onderwerp krachtig te onderschragen.

Aan allen die ons eenige inlichtingen bezorgden, en in 't bijzonder aan den hooggeachten heer Minister van Arbeid en Nijverheid, die ons de clichés der kanten, welke in het werk van P. Verhaegen verschenen, in bruikleen gaf, bieden wij hier openlijk onzen hartelijken dank.

Cliché P. Verhaegen

Borduursel met uitgesneden steken (points coupés)
Museum van Cluny

I.

Algemeene Geschiedenis der Kant.

De kant is een luchtig eigenhandig wèfsel van netwerk met bloemen versierd, dienend tot opschik van kleederen en huisraad.

In Engeland heet men haar, lace, in Italië, merletti, in Duitschland, spitzen, en in Frankrijk, dentelle. Hare vervaardiging wordt verdeeld in twee groote afdeelingen (1) : 1. de naaldkant; 2. de klossenkant, speldenwerk, of zooals men te Turnhout zegt, kant met de bouten maakt.

Het begin harer geschiedenis ontstaat in het diep der tijden. In de oudheid ontleent zij haren oorsprong aan het borduurwerk, dat in de Middeleeuwen eene merkwaardige verandering onderging. Men borduurde à fil tiré, met points coupés, à fonds clairs, daarna met draden over fraai linnen getrokken. De uitslag was een opengeruit linnen, waar alle versiersels werden in uitgewerkt. Wanneer de drukkunst in de XVe eeuw ontstond en in de

(1) Ziehier hoe P. VERHAEGEN, op. cit. d. I. bl. 90, het onderscheid maakt tusschen beide kanten : La caractéristique du point à l'aiguille, c'est le relief et l'accentuation des fleurs ; le caractère dominant de la dentelle aux fuseaux, c'est au contraire le fondu des contours. « L'aiguille, a dit justement Charles Blanc, est au fuseau ce que le crayon est à l'estompe. Le dessin que le fuseau adoucit, l'aiguille le précise, et en quelque sorte, le burine (*) ». La dentelle à l'aiguille a plus d'éclat et sert à de plus noble usage ; la dentelle aux fuseaux a plus de souplesse et de charme, et ses flots vaporeux semblent faits pour idéaliser la grâce.

(*) CHARLES BLANC. *L'art dans la parure*, bl. 229.

XVIe eeuw alreeds in vollen bloei verkeerde, kwamen er patroonboeken uit ; zij brachten sterk bij tot het uitbreiden der kantvervaardiging en tot het verkrijgen van een meer uitkomend karakter van oorspronkelijkheid en kunst. De eigenlijke kantvervaardiging dagteekent van dezen tijd. Venetië stond aan de spits der kantnijverheid. Deze stad leverde niet alleen aan hare menigvuldige edel'en die sierlijke zoo genoemde Point de Venise, Point de rose of Point de Burano, maar werd in 't buitenland de leverancierster voor alle prachtartikelen. Daarna werden eenige harer werksters in andere plaatsen gevraagd, waar zij hunne kunst overbrachten, en dikwijls eene nieuwe lokale kantsoort ontwierpen, die toch nog altijd een Venetiaansch stempel droeg. Dit was het ontstaan van de zoo vermaarde Point d'Alençon, Point d'Argentan, Point de France. Het schitterendste tijdperk neemt aanvang in het midden der XVIIe eeuw met Colbert, minister van Lodewijk XIV, die deze uitwijking bevoordeelde. Hij spoorde ook de Vlaamsche kantwerksters aan om naar Frankrijk te vertrekken. Deze schrander diplomaat had alzoo de twee bijzonderste middelen van kantvervaardiging bijeengebracht, want schijnt Venetië de oorsprong te zijn van de verheven naaldkant, Vlaanderen is het begin van de niet min waardige klossenkant.

Italië, Frankrijk en België waren nu de drie landen waar al dit fijne spinnewerk gemaakt werd. In Italië schitterden de Point de Venise, Point de Gênes, Point de Milan ; in Frankrijk, de Points d'Alençon en d'Argentan, Point de France, Points de Chantilly, Puy, Craponne; in België, de kanten van Brugge, Mechelen, Vlaanderen, Brussel, Valenciën en Rijssel ; in Engeland, de Point d'Angleterre, de kant Honiton, beter gekend onder den naam van Point d'Irlande. De Spaansche, Duitsche en Russische kanten kwamen minder in aanmerking, alhoewel geenszins te versmaden. De kantnijverheid was alzoo over meest al de landen van Europa verspreid. Soms klom zij ten toppunt der welvaart, soms kwijnde en viel zij ter vernietiging toe, volgens dat de edele familiën haar beschermden, of edikten des konings hare dracht ver-

boden, en de oorlog ze verminderde. Tegenwoordig wordt zij in Italië ernstig bevoordeeld door het Italiaansch hof ; in Frankrijk hebben de Kamers zich met hare opbeuring bezig gehouden. In ons land blijft men niet ten achter. Aangemoedigd door onze geliefde koningin Elisabeth zal deze oude nationale nijverheid weldra haren eersten luister terugvinden.

Wil men dieper deze zijde van de kantgeschiedenis inzien, dan leze men de boeken waarvan wij in nota den titel laten volgen (1).

(1) E. VAN OVERLOOP. *Catalogue des ouvrages se rapportant à l'industrie de la dentelle*. Bruxelles, 1906. — Mme L. D'ALQ. *Traité de la dentelle au fuseau*. Dentelles de Mirecourt, Valenciennes, Malines, dentelle de Flandre et de Bruxelles. Paris, 1879. — Dr F. BOCK. *Les dentelles religieuses d'après les modèles du moyen âge* ; in : *Le Beffroi*, t. III, Bruges 1866-1870. — *La Dentelle*. Journal de la dentelle à la main. Mensuel. Paris, 1903. — Mme G. DESPIERRES. *Histoire du point d'Alençon depuis son origine jusqu'à nos jours*. Paris, 1886. — A. DOUMERT. *La Dentelle*. Origines. Histoire. Lieux de production. Paris, (1886). — S. FERGUSON. *Les dentelles aux fuseaux et les dentelles mécaniques, à l'Exposition de Londres en 1862*. Amiens, 1863. — Mme L. DE LAPRADE. *Le Point de France et les centres dentelliers aux XVIIe et XVIIIe siècles*. Paris, 1905. — E. LEFEBURE. *Broderies et dentelles*. Paris, (1887). — E. LEFEBURE. *Dentelle et Guipure*. Paris, (1904). — J. ERN. VAN LOON. *De Kantindustrie in Frankrijk en Italië*. La Haye, 1904. — Mme BURY PALLISER. *Histoire de la dentelle*. Paris, 1890. — E. REUSENS. *Elements d'archéologie chrétienne*, t. II. Paris-Louvain, 1886. — J. SEGUIN. *La dentelle*. Paris, 1875. — A. CARLIER. *Les dentelles à l'aiguille*. Leur origine, leur luxe et leur histoire ; ds : *Bulletin des métiers d'art*, 1903-1904.

II.

De Klossenkant in België.

Alhoewel reeds in de XIVe eeuw kant werd vervaardigd in België, is het bijzonder sedert de regeering der aartshertogen Albertus en Isabella, dat ons land, en vooral het Vlaamsch gedeelte, een groot voortbrengsel-midden dezer nijverheid werd. Tot op onze dagen heeft zij voortgeduurd met min of meer bloei volgens de tijdsomstandigheden. In de XIXe eeuw was er zelfs een gevoelige stilstand. Onze eerste koningin Maria Ludovica zette zich dan aan het werk en bracht veel bij tot de heropbeuring der kantomzetting. Koningin Elisabeth, die zocwel de deugden harer voorzaat, namelijk op liefdadigheidsgebied, weet na te volgen, beijvert zich ook om het in zwang brengen der kantmode. 50.000 kantwerksters, over gansch België verspreid, beoefenen tegenwoordig den kantstiel. De bijzonderste steden, waar vroeger en heden de kantnijverheid welig tierde, zijn: Brugge, Kortrijk, Ieperen, Roesselaere, Rijsel, Valenciën, Gent, Geeraardsbergen, St. Truiden, Brussel, Leuven, Antwerpen, Mechelen, Lier, Turnhout, Luik, Nijvel, Edinghen, Dinant, Binche, Aye, Marche.

Niet zoozeer was de naaldkant er in voege, en indien men er den voornamen Brusselschen steek (Point de Bruxelles) uitsluit, was het meestendeels klossenkant, die men werkte. Veel verschillend is nog het werk met de klossen in hiervoorgemelde plaatsen voortgebracht. Zoo treffen wij aan : 1.

de garen kanten, (guipures de fil), waartusschen de drolkant, (torchon en de Cluny), in vele plaatsen in voege, vooral te Marche ; 2. de Milaneesche netkant (point de Milan), ook soms Vieille Flandre of Renaissance geheeten, in Vlaanderen ; 3. de bloemenkanten (duchesses), van Brugge en Brussel ; de oude Brusselsche kanten waren ook klossenwerk ; 4. de Parijzer netkant (point de Paris), in Turnhout Engelsche grond geheeten ; 5. de Binche netkant, (point de Binche), ook wel eens «point de Flandre» gencemd ; 6. de Valencijsche netkant (point de Valenciennes), ook in Ieperen gewerkt ; 7. de IJsggrond, (point de Malines), vooral te Turnhout ; 8. de Rijselsche netkant (point de Lille), ook te Turnhout, en daar Halve slag gezegd ; 9. de Potkant, soms tusschen de Rijselsche netkant, maar meestendeels als Mechelsche kant aangerekend, werd veel vervaardigd te Antwerpen ; 10. de Chantilly kant, te Geeraardsbergen gemaakt, en ook in andere plaatsen ; 11. de Blondes, iets wat overal. Deze zijn de hoofdkanten afkomstig van de stad wier naam zij dragen, maar in alle plaatsen van België gewerkt.

Gij zult opgemerkt hebben dat wij de verschillende «points» klossenkanten, door netwerk in plaats van door steek vertaalden, zoo wij deden voor de Points d'Alençon en d'Argentan en Brussel, naaldkanten. Het wordeken «point» steek, kan alleen gebruikt worden, wanneer de kant met de naald wordt gewerkt, waar steken gebruikt worden ; doch is geheel oneigen in de klossenkant, waar er geene naald, dus geen steek of point gebruikt wordt, maar enkele bouten, die het netwerk en de bloemen ineenvlechten. Dien te wille hoorden wij liever in het Fransch b.v. champ, treille, réseau, dentelle de Malines, de Paris, de Lille, de Valenciennes zeggen, en in het Vlaamsch netkant, netwerk, slagwerk, grond, — of gelijk men ze zeer eigenaardig en juist te Turnhout bestempelt, als IJsggrond, Engelsche grond, Halve slag, Vlaskant, enz. enz.

Na deze aanmerking valt het niet in ons bestek verder over al die Belgische kanten uit te weiden, en sluiten wij dit hoofd-

stuk met eene aanhaling van eenen Franschman, om den goeden naam onzer kanten te bevestigen. In een verslag van de afdeeling kanten in de Tentoonstelling van Parijs, in 1900, schreef A. Roos aan den voorzitter der Handelskamer, over België : « Dans cette industrieuse petite nation où les peintres et les artistes de génie n'ont pas dédaigné de prêter leur crayon et leur précieux concours aux ouvrières flamandes, la dentelle y est parvenue à un suprême degré de perfection ».

Zoudet UEd. meer uitleg over Belgische kanten verlangen, raadpleeg dan de reeds vermelde boeken, alsook in het bijzonder voor ons land, de hier in nota aangestipte (1).

III.

De Klossenkant in Turnhout.

P. Verhaegen, in zijn aangehaald werk, richt, ter gelegenheid van eene vergelijking tusschen de bloeiende kantnijverheid der Vlaanderen en de minder in voege zijnde kantnijverheid der Kempen, der Kempenaars een verwijt toe, waartegen wij protest aantekenen. Hij zoekt in de navolgende reden de oorzaak van de weinige uitgebreidheid dezer nijverheid in onze streken. « En Campine, zegt hij, au contraire, la population n'a jamais su donner ces preuves d'énergie et d'initiative ; jusqu'en ces derniers temps d'immenses étendues y étaient restées vierges et la culture était absolument rudimentaire ; la population est encore infiniment moins dense que dans les Flandres et tout cela explique que la dentelle ne fut jamais beaucoup pratiquée en Campine ; les ouvrières des campagnes l'ont absolument abandonnée ; à Lierre on n'en fait plus depuis que la broderie sur tulle a été introduite. Turnhout est le seul centre de production ». Misnoegde ons de eerste volzin hiervan, wij kunnen ook geenszins vrede hebben met den tweeden en derden, die voorzeker de oprechte reden niet is, waarom in de Kempen weinig kant gemaakt wordt. Het spijt ons het bij deze loutere ontkenning te moeten houden ten wille van het plan dat wij ons hebben voorgeschreven. Alleen P. Verhaegen's laatste

(1) (E. VAN OVERLOOP). *Matériaux pour servir à l'histoire de la dentelle en Belgique*. Première série. Planches. Bruxelles, 1908. — E. V. O. *Musées royaux des arts décoratifs et industriels. Compartiment de la dentelle. Guide du visiteur*. Bruxelles, 1908. — Verschillende artikels van denzelfden schrijver in : *Bulletins des Musées royaux*. — P. VERHAEGEN. *Les industries à domicile en Belgique*, t. IV, *La dentelle et la broderie sur tulle*. 2 vol. Bruxelles, 1902. — P. VERHAEGEN. *L'industrie dentellière en Belgique* ; in : *Le livre d'or de l'exposition universelle et internationale de 1905*, t. II s. d. n. l. (Liège, 1906). — A. CARLIER. *De kantoervaardiging in Nederland en België* ; in : Elsevier's geïllustreerd maandschrift, April 1904. — A. CARLIER. *La Belgique dentellière*. Bruxelles, 1898. — A. CARLIER. *Les duchesses, anciennes et modernes* ; in : *Bulletin des métiers d'art*, septembre-novembre 1909. — G. VAN CASTER. *La dentelle de Malines* ; in : *Annales de l'Académie royale d'archéologie de Belgique*, t. LXII, Anvers, 1910. — DE WOUTERS DE BOUCHOUT. *Une industrie qui se meurt. La dentelle de Malines* ; in : *Bulletin du cercle archéologique, littéraire et artistique de Malines*, t. XI. Malines 1901. — VAN DER DUSSEN. *L'industrie dentellière belge. Résumé historique*. Bruxelles, 1860. — Mme DAIMERIES. *La dentelle de Bruxelles* ; in : *Annales de la Société d'archéologie de Bruxelles*, t. VI ; Bruxelles, 1892. — Mme DAIMERIES. *Documents du Congrès archéologique et historique d'Enghien 1898*. Enghien, 1898. — ARENDT. *Rechercher les origines de la fabrication des dentelles, leur introduction en Europe, et spécialement dans les Flandres* ; in : *Congrès archéologique et historique de Bruges 1902*. Bruges, 1903. — A. H. *Dentelles à fil tiré de Dinant* ; in : *Annales de la Société archéologique de Namur*, t. XIX. Namur, 1891. — *Collection d'anciennes dentelles flamandes de feu Mme Augusta Baronne Liedts, donnée à la ville de Bruges*. (Musée de Gruuthuse). 1889. Catalogue. — Verschillige Catalogussen der Tentoonstellingen in België.

volzin is waar. Turnhout is het eenig voornaam voortbrengsel-midden der kanten in de Kempen.

Wanneer juist deze nijverheid in Turnhout aanvang nam, kunnen wij niet met zekerheid zeggen voor de XVIIe eeuw. Mogelijk waren de eerste kanten alhier een zeker borduurwerk à fil tiré, met de naald vervaardigd op een stuk linnen, zooals de eerste kanten toen waren, die men in Italië punto tirato, in Engeland drawnwork noemde. Deze steken werden van af de XVe eeuw in België gemaakt. Schoone modellen kan men daarvan nog zien in het Gruuthuse museum te Brugge. Zonder echte gegevens, is onze stelling misschien nog al gewaagd; nochtans wij berusten die op den toestand der stad in dit tijdperk. De linnenweverijen waren alsdan te Turnhout zeer talrijk en zeer beroemd. De hofhoudingen der hertogen van Brabant en Burgondië in de XVe en der koningin Maria van Hongarië in de XVIe eeuw hadden weelde en pracht ingevoerd. Welnu ware het dan zoo onmogelijk, dat de inwoners eenig kostbaar linnen van hunne menigvuldige weverijen tot kanten à fil tiré of à point coupé omwerkten, hierin het voorbeeld van andere steden navolgend, om hunnen huisraad of hunne kleedsels op te smukken? Misschien lossen de Turnhoutsche archieven deze waarschijnlijke stelling wel eens op.

Na het vertrek der koningin Maria, in 1552, tot aan de komst van prinses Amalia van Solms, in 1649, doorstond de Vrijheid een benauwd tijdvak. Wel is waar tijdens de regeering der Aartshertogen kwam er eenige beternis, doch alle kwijning was nog niet verdwenen. Amalia van Solms, die haar hof op het kasteel kwam houden, en vooral hare dochter, de prinses van Zimmeren, die Turnhout zeer was toegeneigen, brachten welstand in den handel en de nijverheid. Het land van Turnhout moest zeker niet arm zijn om elk jaar hare Vrouwe met eene somme van 4000 guldens te kunnen vereeren, zooals het archief ons meldt. Daarenboven nog schonk men harer de voortbrengsels der Vrijheid, voornamelijk prachtig lijnwaad en tijken. Kanten worden er nog

niet bijgevoegd; nochtans zijn wij zeker dat het kantvervaardigen er bestond, doch waarschijnlijk alleen maar op kleinen voet.

De eerste schriftelijke vermelding van het kantwerken, die wij tot hiertoe in het archief gelezen hebben, staat in eene veroordeeling van Jan Wilants en zijne vrouw Adriana Templeirs, welke in Juni 1677 veroordeeld werden, onder andere, om op het Begijnhof de kanten van de kussens gesneden te hebben (1). Er werd dus reeds in 1677 kant gewerkt, en met alle vermoedelijke waarheid mogen wij veronderstellen, dat zulks reeds eenige jaren vroeger in zwang was. Wij rekenen dan ook het begin der eigenlijke kantvervaardiging, te Turnhout, gelijk wij ze nu kennen, in het begin der tweede helft van de XVIIe eeuw.

Een vijftigtal jaren na deze eerste vermelding zien wij de kantvervaardiging op gelijken voet gezet worden met de tijken lijnwaadweverijen, den grootsten tak der Turnhoutsche nijverheid. Zij was er dus voor goed gevestigd. Den 5 Juli 1738 besloot de Raad der stad dat, aangezien Z. K. H. de koning van Pruisen, genadige heer van Turnhout, aangekomen was binnen zijn hertogdom Cleve, omtrent de 22 uren van de Vrijheid gelegen, M. Jan Frans Stuers, raad- en rentmeester van Z. K. M. domeinen zoude afgevaardigd worden om aan Z. K. Majesteit de schuldige hommagie van Turnhout te toonen en geschenken aan te bieden. Deze bestonden uit een stuk linnen, een stuk beddetijk en drij stukken kanten, wesende de fabricque binnen sijne Majests. voors. baronnie gefabriceert wordende (2).

In 1744 doen de Wethouders der Vrijheid eene aanvraag aan Hunne Koninklijke Hoogheden om bevrijd te zijn van inkwartiering van soldaten en hunne goederen vrij te mogen uitvoeren naar Frankrijk, Spanje en andere landen. Het requeste luidt: «Turnhout gerekent wordende onder de cleyne

(1) *Verslag der stad Turnhout*, 1877, bl. 98.

(2) ARCHIEF TURNHOUT. *Register-Resolutieboek der stad*, nr 1093, bl. 408.

steden van Brabant, welckers inwoonders voor het grootste gedeelte bestaen in handtwerckers ende fabriqueurs van tijken, lijnwaet, servetten en canten, die sij voor het grootste gedeelte debiteren ende vercoopen in Vranckrijk, Engellant, Spagnien en Hollandt».

In het reglement voor het Armweeshuis door de stad in 1747 opgemaakt lezen wij : «De gaerens om canten te wercken sal den administrateur moeten coopen uyt d'eerste handt ende tot meesten proufeyt van 't selve armhuys, sonder iemandt daer mede te mogen favoriseren directelyck ofte indirectelyck.

De canten sal den administrateur oock moete vercoopen tot meesten proufijt ende tot dien eynde de patroonen trachten te becomen uyt d'eerste handt ende in alles den interest van 't selve armhuys beneerstigen soo veel hem mogelijck en doenlijck is» (1).

Eenige jaren later, wanneer Turnhout zoo dikwijls vergenocieerd werd aan vreemde vorsten en edelen, werd iedere maal door het Magistraat den nieuwen Heer een geschenk uit de voornaamste voortbrengsels der plaats aangeboden. Elken keer, den 10 April 1753, aan de keizerin Maria Theresia, den 15 November, van hetzelfde jaar, aan den hertog Sylva Tarouca, en den 3 April 1768, aan den graaf de Pestre, werden met tijken en lijnwaad, als bijzonderste producten der lokale nijverheid, eenige kanten geschonken (2). Intusschentijd, in 1765, gaven de Wethouders nog een bewijs van het bestaan der kantvervaardiging in eene requeste over het brouwen van klein bier «aan mijne seer eerw. en seer edele heeren mijne heeren die gedeputeerden der heeren Staten van Brabant : «Verthoonen met alle mogelijck respect ende submissie die hoofdschouteth schepenen gesworens ende gecommiteerde gegoeydens representerende het corpus der stadt ende vreyheydt Turnhout dat hunne gemeynthe mees-

tendeel bestaet op de fabricque van tijke lijnwaet en canten, soodaenichlijck dat meest allen de ingesetenen bestaen op het exerceren dier manufacturen.» (1)

Uit deze bewijzen mogen wij besluiten, dat de kantnijverheid eene groote uitbreiding in de Kempische Vrijheid moet genomen hebben. Trouwens, Turnhout's archief voltrekt verder de geschiedenis met eenige namen van werksters en handelaars in kanten te vermelden. In eene overdracht der bevolking, in gevolg het plakkaart de dato 27 December 1754 overgeleverd den 15 Januari 1755 aan den heer hoofdschout, ontmoeten wij de namen van meest al de kantwerksters, die in elke straat alstoen woonden. In de Gasthuisstraat verbleven 17 kantwerksters, in de Potterstraat 21, in de Herenthalsstraat 5, in de Otterstraat 5, op het Begijnhof 45 leeken en voort meest al Begijntjes. Daar woonden toen op het Begijnhof 278 inwoners, zoo kinderen als groote menschen. Turnhout's bevolking telde alsdan 8431 inwoners. Voorzeker waren er in de achterbuurten nog andere kantwerksters, die hier niet aangestipt zijn, want onze lijst is hieromtrent onvolledig. Hiermede kennen wij ook in dit jaar eenige namen van handelaars en factoressen in kanten. Frans D'Viesser (De Visser), facteur in canten, woonde in de Otterstraat, Maria Anna Robert, Anne Frans Keveleirs, Anna Marie Gillis, factoressen in kanten, huisden op het Begijnhof. Turnhout's archief onthult ons nog andere namen. Het is in 1769, dat Adriaan Castelyns, koopman in de Potterstraat naast het klooster der Paters Minderbroeders, handel dreef in kanten, en volgens zijne briefwisseling Turnhoutsche kanten verkocht in Holland, en ook kanten verkreeg van Jan Clemens Michot, uit Brugge, om voort te verkoopen. In 1775 treffen wij Cornelis Van Deun en zoon aan, koopman in kanten. In eene akte van keizer Joseph II in 1785 wordt er gehandeld over de negocie van kanten in Turnhout en de naam opgegeven der firma gebroeders Joosen. Wij vernemen uit eene opsomming der pa-

(1) ARCHIEF TURNHOUT. *Resolutieboek* nr 1094, bl. 236.

(2) ARCHIEF TURNHOUT. *Resolutieboeken der stad*.

(1) ARCHIEF TURNHOUT. *Resolutieboek*, nr 1095, bl. 597.

tentbetalers in het jaar VII der Fransche Republiek, de namen van J. B. Mermans en C. Van Hal, marchands de dentelle in de 1e sectie, die een patent betaalden van 25.10 fr. en 25.15 fr., en van Lokhorst en Mesemaekers, marchands de dentelle in de 3e sectie, die een patent betaalden van 25.15 fr. en 25.10 fr. Het getal dezer handelaars was nog vergroot in 1806-1808. Volgens den Almanach du Département des Deux-Nèthes (1) werden alstoen kanten verkocht door de firma's Van Hal, Mermans, Lokhorst, Mesemaekers, Joseph Pelckmans, Marie Pelckmans, Fillevoels, Eykens, Merla, Weduwe Van Pelt, Van Eyck en Sels. Kooplieden waren er ook in de naburige gemeenten, en zoo worden Snoeck en Dillen aangehaald te Moll, Schoubroeckx te Casterlé. Te Herenthals bestond over eenige jaren nog eene kantschool op het Begijnhof, bestuurd door jufvrouw begijntje Van Nueten. Deze menigvuldige huizen hadden voorzeker menigvuldige werksters onder hun gebied; zij leveren alzoo het beste bewijs van den belangrijken toestand der kantnijverheid in Turnhout en omtrek.

Verre van uit te sterven hadden zij ijverige opvolgsters die gansch de XIXe eeuw door in afwisselenden bloei dezen handel dreven. Wij zijn er toegekomen in onze opzoekingen de opeenvolging der bijzonderste kantkantoren tot op onze dagen vast te stellen. Het waren meestendeels de dames die zich met dezen handel bezig hielden, en dikwijls uit goede familiën, vooral waar vele jufvrouwen zich bevonden. Zoo troffen wij de volgende aan: 1. Henrica van Genechten. — van Ravensteyn-Van Genechten. — (1910) A. Verwaest-Hendrickx. — 2. Marie Anna Swaan. — Marie van Bouwel. — (1910) Gezusters van Ostade. — 3. Mesmaekers. — Mme Mesmaekers. — Mme Van Loco-Bellemans. — J. Van Loco. — 4. Mme Meses-Goris. — (1910) J. Dierckx-Van Pe't. — 5. Mme van Bladel-Thyssens. — 6. Nuyens-Borghs. — Nuyens-Reypens. — Nuyens-Donnez. — (1910) Kinderen van Os'tade.

(1) Almanach du Département des Deux-Nèthes pour l'an 1806. Anvers, 1806.

— 7. Thr. en Carolina Volders. — Sak-Volders. — 8. Marijnen. — (1910) Rutten-Marijnen. — 9. A. Verheyen-Bavelaar. — Marie Bavelaar. — (1910) Celina De Bie. — 10. Ch. Volders-Thijssens. — 11. Gezusters van Eupen.

Wij zegden daareven dat de handel bleef voortduren in meest afwisselenden bloei. Inderdaad blijft de kantnijverheid hare plaats bestand, zij kwijnt en herleeft volgens de politieke omstandigheden en de onbestendige grillen der mode. Zoo teekenen wij in die wisselvalligheden twee noodlottige tijdstippen aan: in 1848, de omwenteling in Frankrijk, en in 1870 den Duitsch-Franschen oorlog. Wij verwijzen tevens naar de omstandigheid van den afzet in de soorten van kant, waarvan dan eens de IJsground danig in aanvraag komt, terwijl de Engelsche grond weinig koopers vindt, en omgekeerd. Zoo ook was het met de loonen der werksters: dan eens konden zij maar 50 centiemen verdienen, dat zij in de jaren 1872 tot 3 fr. ophaalden met het maken van zwarte kant en zij nu gemiddeld 1.50 tot 2.00 fr. daags in het huishouden kunnen binnenbrengen. Het getal kantwerksters onderging hetzelfde lot; nochtans in het algemeen zien wij hunne gelederen ongeveer dezelfde blijven. In 1848 waren zij 1500, in het jaar 1900, 1562, en nu zijn zij gestegen tot 4000, wat wel getuigt van den huidige goeden toestand dezer nijverheid. Een machtige spoorslag bracht harer de Tentoonstelling van Parijs in 1867, waar eenige kantkantoren hunne waren uitstalden. De Turnhoutsche kanten werden alzoo wereldberoemd en trokken de aandacht der buitenlandsche kooplieden, die daarna hunne bestellingen ruimschoots in Turnhout deden. Dit had voor gevolg, dat er voorzeker ten eerste herleving in het artikel kwam, maar ook dat er zooveel niet meer met tusschenhandelaars moest omgegaan worden en men de kanten aan hoogere prijzen kon verkoopen. De andere tentoonstellingen brachten denzelfden uitslag voort. Reeds vroeger in de tentoonstelling van nationale nijverheid in 1830 te Brussel had het huis Mesmaekers-van den Bogaert eenen grooten bijval ingeogst met het tentoonstellen van vier stukken kant.

Om dit hoofdstuk te sluiten, zeggen wij een woord over de scholen, die door hun onderricht den kantstiel hebben levend gehouden. Sinds lange jaren ontstonden er op het Begijnhof, te Oosthoven, of elders, in de achterwijken der stad,

Cliché J. E. Jansen.

Oude Kantschool van Turnhout

kantscholen, door jonge dochters bestuurd, waar de kinderen het kantmaken leerden. Zij gingen er van 8 tot 20 jaren, en werkten 6 tot 10 uren daags, een weinig schoolgeld, 1.50 fr. per maand betalende. In het jaar 1900 onderwees vrouw Sallien 49 leerlingen, vrouw Dierckx 58, vrouw Mertens 42, vrouw van Luyck in de Lindekens 39, vrouw Janssens 48, vrouw Eyckens aan de Theobalduskapel 52, vrouw van Gestel in de Tien Geboden 39. Bij het oprichten der nieuwe school op de Maas verhuisden de meeste dezer kleine scholen naar dit moderne gesticht.

Eere groote verbetering was reeds in dit oud onderwijs aangebracht door de eerwaarde Kanunnikessen van het Heilig Graf, wanneer zij met de medehulp van den eerw. heer Jacobs en zuster Maria Agnes, in het jaar 1871, eene kantschool inrichtten nevens hunne kostschool in het Papenstraatje. Deze toegenegene Zusters wijdden zich niet alleen aan een flink onderricht der kinderen in hunnen stiel, maar voegden er nog een behoorlijk lager en huishoudelijk onderwijs bij. Begonnen met vijf kinderen telde de school in het jaar 1890 er reeds 90, totdat heden, gansch in regel volgens de wenschen van den tijd, zij het getal 310 bereikt, verdeeld in acht klassen. Ditzelfde werk breidden de Zusters in de parochie van het Heilig Hart uit, den 1 Maart 1910. 150 leerlingen wonen er nu hunne lessen bij. De nijverheid en de werksters zijn voorzeker veel aan deze edelmoedige zusters verschuldigd.

Hiernevens bleven toch de oude kantscholen bestaan en telden nog ongeveer 300 kinderen. In 1910 kwam er evenwel een gansche ommekeer. De beroepsvereniging «de vereenigde kantwerksters», een komiteit van dames met den zeer eerwaarden heer V. Adams, pastoor-deken en den eerw. heer J. Wouters, onder-pastoor, aan het hoofd, de lotsverbetering der werkende klas betrachtend, stichtte eene nieuwe school in een ruim nieuw gebouwde lokaal in de Klinkstraat. De voornaamste oude kantscholen ten getale van 6 werden hier bijeengebracht. Een reglement werd opgesteld en alles volgens de vereischten der wet, der gezondheid, der huishoudelijke,

godsdienstige en wetenschappelijke leeringen, tot stand gebracht. De prachtige klassen werden den 7 November 1910 door Z. E. den kardinaal Mercier plechtig ingewijd. Reeds 350 kinderen gaan er ter schole en leggen er zich toe onder het bestuur van 15 kundige meesteressen, op het aanleeren van den IJsgrond, den Engelschen grond, den Halven slag, Binche, en tevens het patroonmaken.

Zoo bloeien nu die drij voorname kantscholen tot verbetering van de kantvervaardiging, en ook wel tot betere verzorging van het vakonderwijs en de zedelijke opvoeding.

Buiten Turnhout bestaat ook eene kantschool in het Pensionnaat der Eerwaarde Zusters te Vosselaer, alsook te Raevens en te Oosthoven (1).

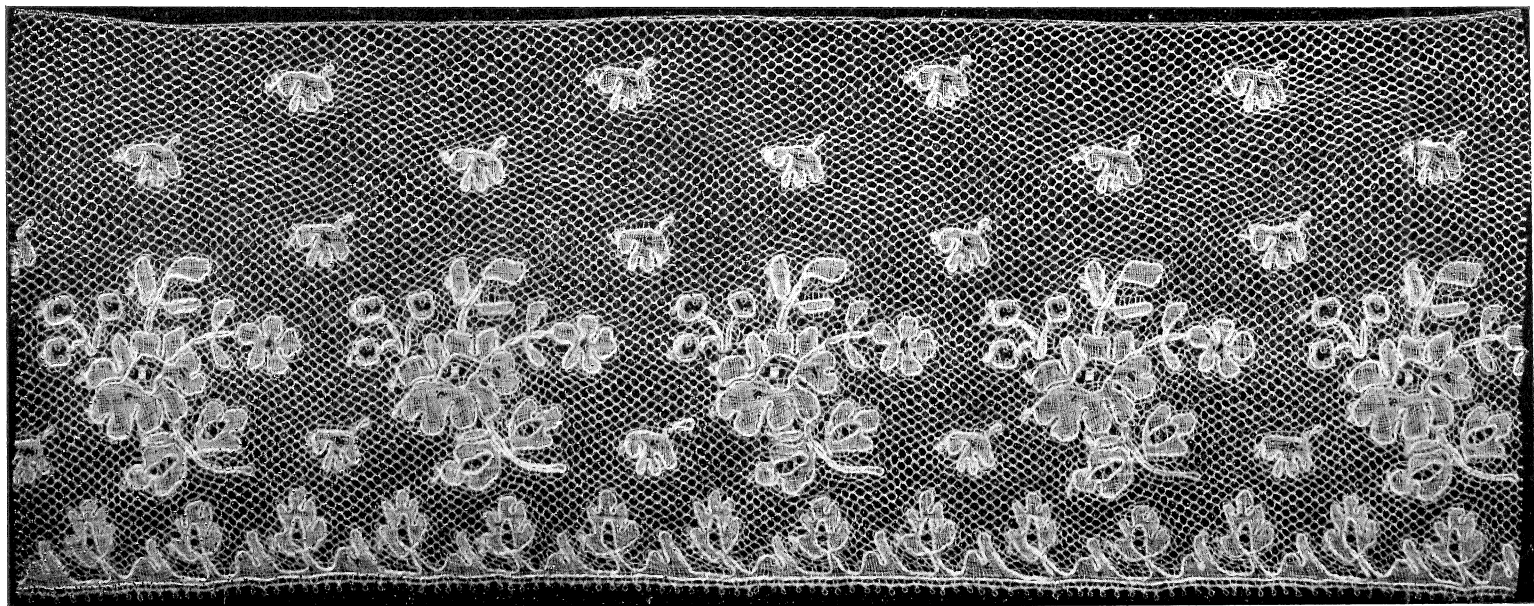
IV.

Verschillige kantsoorten in Turnhout.

De kantvervaardiging te Turnhout geschiedt uitsluitend met de klossen of bouten op een kussen. Daarvan de naam van klossenkant of kussenkant. Alhoewel er geene aan de stad eigen kant wordt gewerkt, zijn er nochtans eenige soorten, waar men zich bijzonder op toelegt. De kantkantoren zoeken hunne modellen tusschen de verscheidene klossenkanten, die wij te voren opnoemden, als in België gewerkt wordende. De voornaamste kanten zijn: 1. de IJsgrond (point de Malines); 2. de Engelsche grond (point de Paris); 3. de Halve slag (point de Lille); voort ook: de Vlaskant (point de Binche); de gemengde slag (point mixte); de Valencijsche grond (point de Valenciennes) weinig; de Guipure, zwarte kant, weinig; de Drolkant of garenkanten (torchon). Andere kanten worden ock op bijzondere aanvraag nog opgezet.

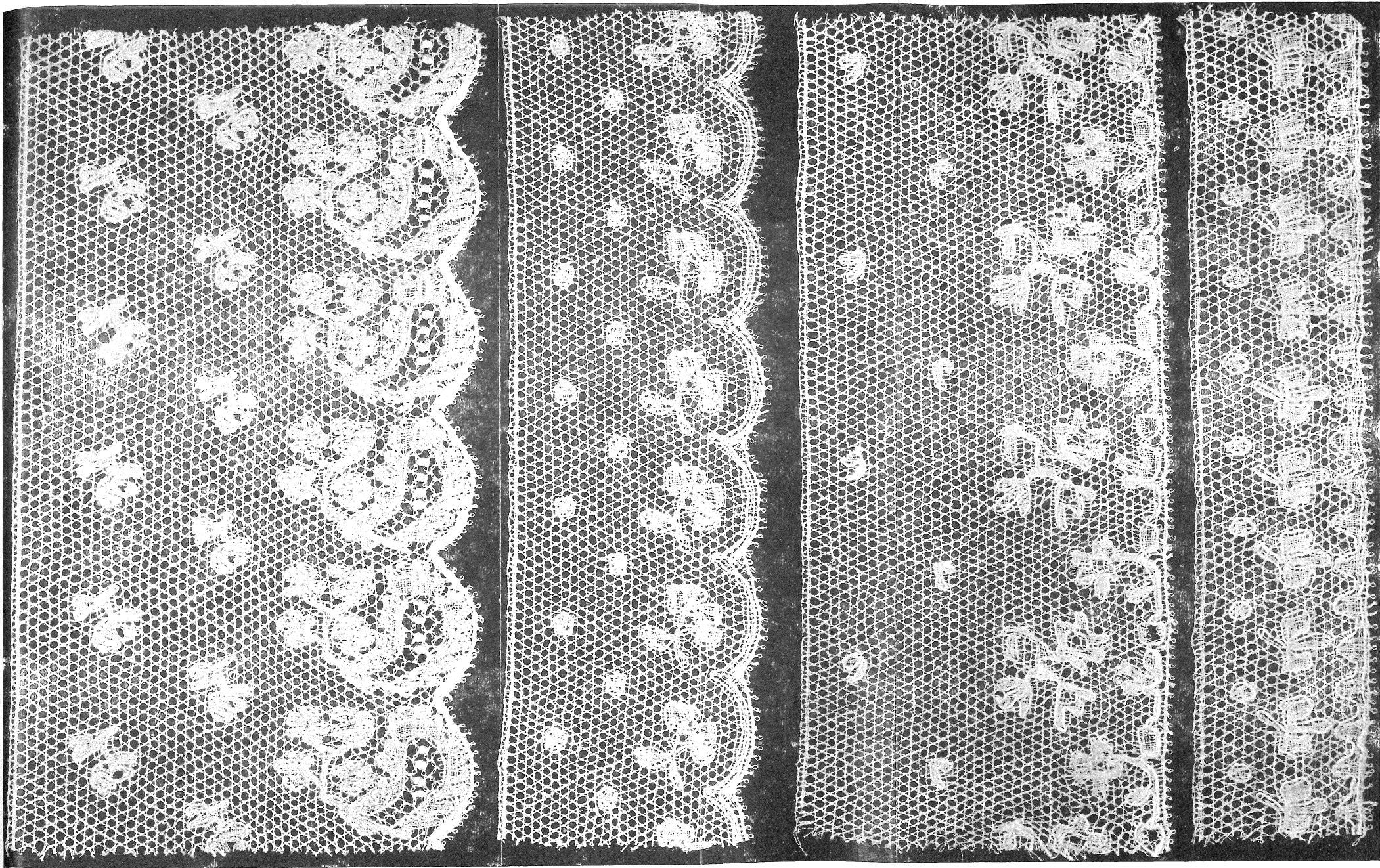
In den mond der kantwerksters dragen al deze kanten doorgaans eenen anderen naam volgens het versiersel van het netwerk, naar de gedaante der bloemen. Alsdan hoort men soms de oorbeeldigste, wel eens wanklinkendste bijnamen. Ziehier de eigenaardigste volgens hun dialect: Poepeken (afbeeldsel van een hartje), een koppeken (engel) of een poepeken (petite poupée); kromme veir (veder); groffe, dobbel (dubbel), fijn, boerenroos; dobbel of Hollandsch roosken (meest voor Holland); vogelken; zwaantje; engel; flikketeir (vlinder); kleiverbledje (klaverblad, gewoonlijk eerste kant); boerenteentje; antiek; paternoster, bollekenscant (dentelle antique);

(1) BIBLIOGRAPHIE: HS. ARCHIEF DER STAD TURNHOUT. — *Verslag van het bestuur en den toestand der stad Turnhout, sinds 1845 tot nu.* — *Rapports de la chambre de commerce de Turnhout.* — J. E. JANSEN. *Turnhout in het verleden en het heden.* Turnhout, 1905. — PH. VAN DER MAELEN. *Dictionnaire géographique de la province d'Anvers.* Bruxelles, 1834. — H. LAMBRECHTS. *Bezoek aan eene Vlaamsche Kantschool* (School H. Graf te Turnhout); in: *De Lelie*, nr 3, 1909, bl. 89-92, ill. — Z. *Eene vrije model kantschool te Turnhout*; in: *Ibidem*, nr 2, 1910 bl. 51-52, ill. — A. F. Verschueren. *Het godsdienstig Turnhout.* d. II. bl. 57. Turnhout, 1911.

Cliché P. Verhaegen

IJsgrond of Mechelsche kant te Turnhout gemaakt.

Haar netwerk bestaat uit zeshoekige mazen, zeer fijne traliën, min of meer dik, volgens het garen dat gebruikt wordt, wat meestendeels katoengaren is. Het plat (bloemwerk) en het net worden terzelfdertijd geweven. De grond wordt zonder spelen gemaakt, alleen met het spel der bouten.

Dikwijls duidt men als *façon de Malines* de twee navolgende kanten aan, *point de Paris* en *point de Lille*, en in 't algemeen al de kanten waarvan de bloemen en de versiersels omgeven zijn van den groven platten kenmerkelyken draad van de eigenlijke Mechelsche kant, welk ook het netwerk weze. Hiertusschen telt men de **POTKANT**, nog al grof, met dikwijls een netwerk van Engelschen grond, die met de Mechelsche kant niets gemeens heeft dan de draad welke de bloemen afboort. Deze kant was vroeger te Antwerpen vooral, en voorzeker ook te Turnhout, in voege. Men onderscheidt haar door hare bollekens (*semis*), in Duitsche slagen (*points d'esprit*), en door hare gebloemde vazen, die doen herinneren aan die welke in de potbakkerijen, zoo talrijk in onze Vrijheid, gedraaid werden. Zij was zeer gezocht door de Hollandsche boerinnen die er hare vleugelmutsen mede optooiden.

De **ENGELSCH E GROND** (1), enkele slag, (*point de Paris*), (*dentelle à réseau anglais*), — ook wel eens gehoord *point de Bruxelles*, in Frankrijk *point double* geheeten, en in Turnhout ook dubbele grond of dubbel werk genoemd, dankt zijne uitvinding aan Parijs in de voorstad St. Antoine, die haar in voege bracht onder het beheer van ze-

(1) Zeer wonder is het hoe men te Turnhout Engelsche grond zegt voor *point de Paris*. Wij denken het te kunnen uitleggen met in aanmerking te nemen dat men te Parijs de *point d'Angleterre* werkte. Zoo is het goed mogelijk dat men zeker *point de Paris* met netwerk van *Point d'Angleterre* maakte, die dan zeer juist *point de Paris* en Engelsche grond kan genoemd worden. Een ander bewijs is dat wij wel eens te Turnhout de *point de Paris* als *point de Bruxelles* hoorden bestempelen; welnu de *point de Bruxelles* is het begin geweest van de *point d'Angleterre*. In die wederzijdsche betrekking tusschen *point de Paris* en *point d'Angleterre* vinden wij de reden der benaming van Engelschen grond te Turnhout.

Cliché P. Verhaegen.

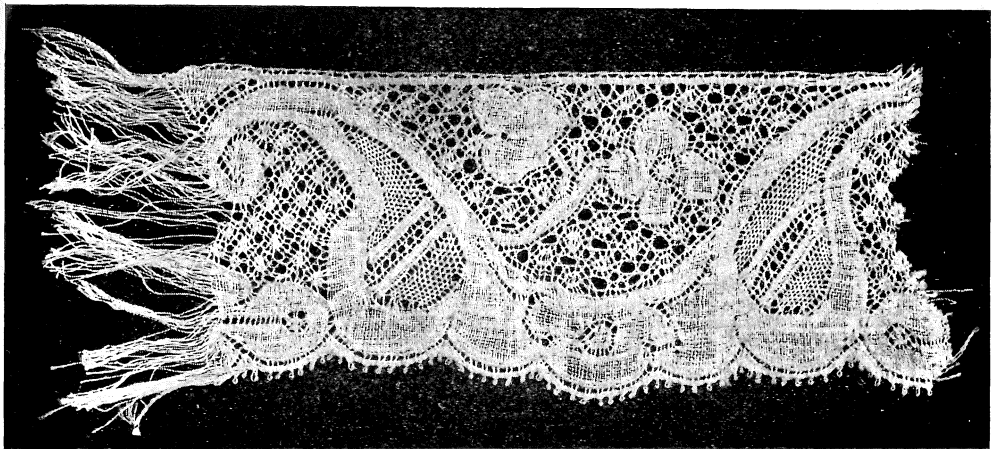
Halve slag te Turnhout gemaakt.

kere dame Dumont, afkomstig van Brussel. Deze kant bestaat uit een duidelijk geruit net van groffe traliën.

Het thema is sober en haar eenvoud toont aan praktisch te zijn. Zij wordt vervaardigd uit gebleekt en ongebleekt linnen garen, of van zwarte zijde.

De HALVE SLAG, (point de Lille), (réseau fond clair dit Lille), Rijselsche grond, werd door werksters der provincie Antwerpen te Rijsel, Fransch Vlaanderen, begonnen. Hij verschilt van den Mechelschen grond door de omtrekken der steken, die langs de randen minder getwijnd zijn en minder weerstand bieden aan de aanraking. Het netwerk van deze kant is zeer doorluchtig met zeshoekige mazen, fijner dan de Engelsche grond, rechte boorden en nogal stijve versiersels. Er worden twee soorten Lille gewerkt, die met gebloemde en dichte teekeningen, en die welke naar de stad Arras genoemd worden en met semis bezaaid en met bloemen omzoomd zijn. Nog wordt de Halve slag met Duitsche slagen veel gewerkt voor Holland, en een ander, zonder Duitsche slagen, voor Frankrijk, en zoo gelijkend op den IJsground, dat hij er te Parijs zelfs voor doorgaat; het netwerk alleen verschilt.

De VLASKANT, (point de Binche), zoo genoemd omdat

Cliché P. Verhaegen.

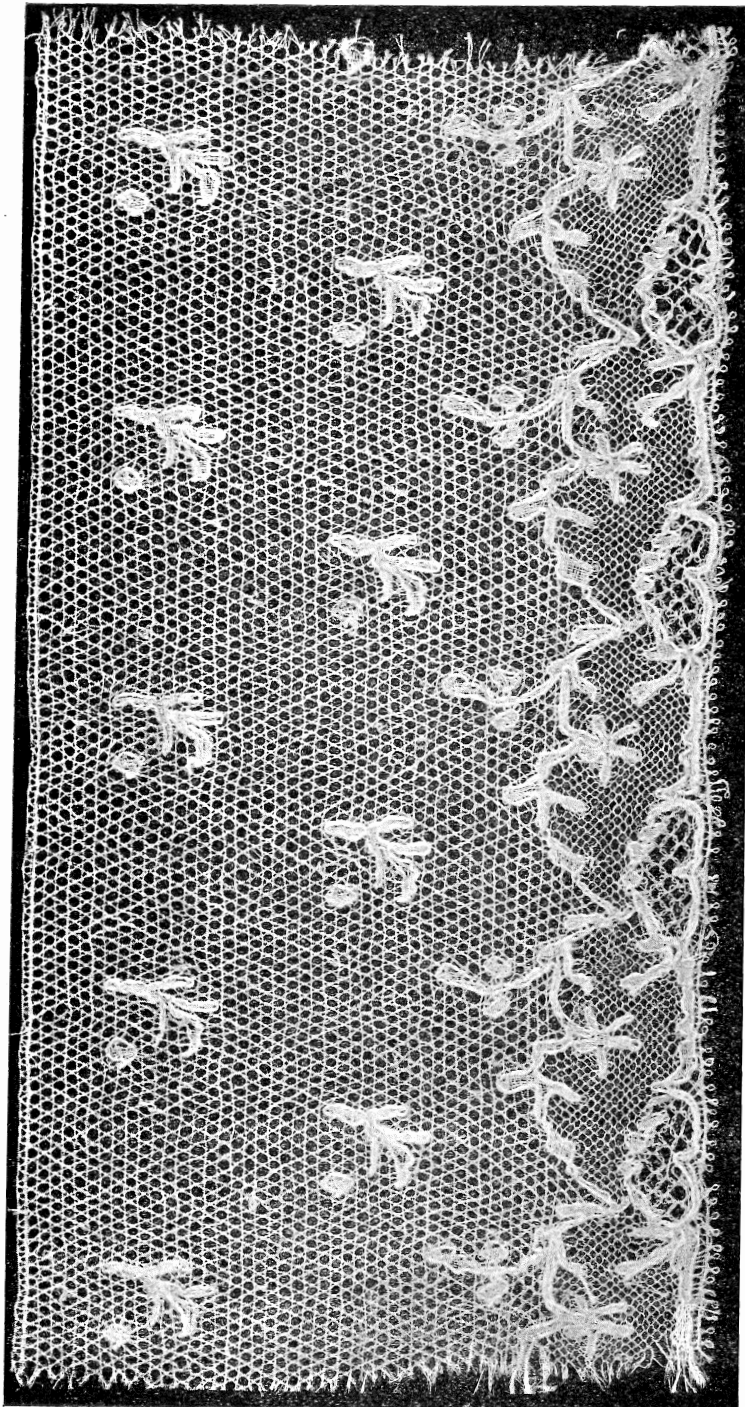
Vlaskant (Binche)

deze kant uit vlasgaren gewerkt wordt, en. van Binche, eene stad in Henegouwen, afkomstig is. Zij is sinds korte jaren in Turnhout ingevoerd. Het is eene guipure van stervormigen grond en sneeuwachtig voorkomen met lief bloemwerk versierd. De vroegere Binche bestond uit kleine rondkens die *fond de neige* vormden. Later werd deze grond door de Vlaamsche kantwerksters in een dubbel geruite steek veranderd. Deze wijziging gaf aan de «Binche» den naam van *point de Flandre*, waarmede zij nog in onze dagen wel eens verward wordt.

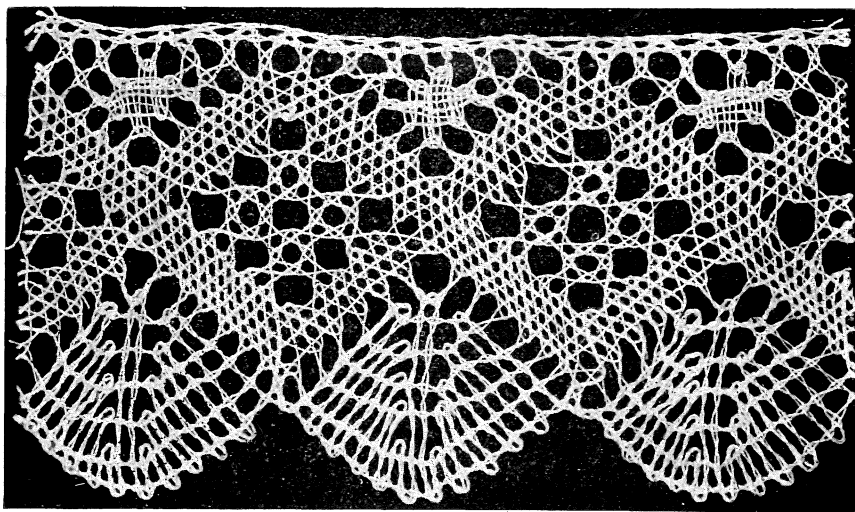
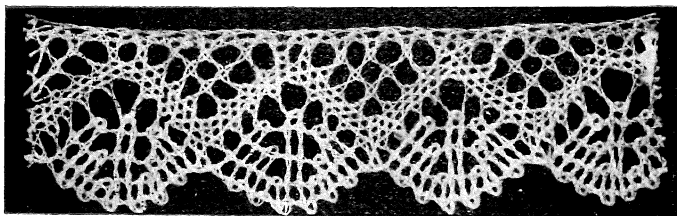
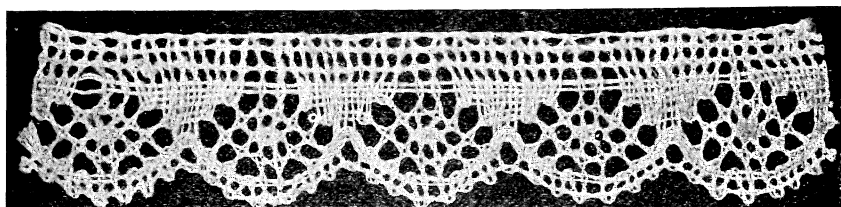
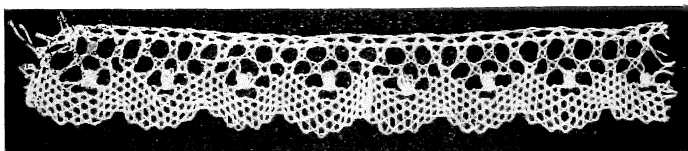
De GEMENGDE KANT, (*point mixte*), (*dentelle mélangée*) bestaat uit Engelschen grond en Halven slag. Enkele soorten gelijken op het Spaansche kanttype, door de gebogen lijnen, die aan de versiersels der kleederdrachten van dit land herinneren.

De VALENCIJNSCHE GROND, (*point de Valenciennes*), (*fausses Valenciennes*), en (*Valenciennes bâtardes*), Valenciëntjes te Turnhout gencemd, zeer bloeiend ten tijde van Lodewijk XIV, ontleent zijnen naam aan Valenciennes, eene stad in Fransch Vlaanderen. Het bloemwerk en het netwerk worden terzelfdertijd en van hetzelfde garen geweven. Haar bloemwerk is met zeer ineendringende plats en zonder uitsteking (*relief*). Men kent vier soorten Valenciennes: 1. met ronde mazen; 2. met vierkantige mazen; 3. met gemengde mazen of *fantaisie Valenciennes*; 4. Brabant met uitsteking (*à relief*). Zij werd minder dan de voorgaande kanten in Turnhout gewerkt, en nu bijna niet meer.

De GUIPURE van zwarte kant, in zijden en ander garen gewerkt naar de *Chantilly's* en de *blonde's*, was ongeveer 1872 in groote aanvraag te Turnhout. De kantwerksters konden zelfs alsdan er tot 3.50 fr. per dag mede verdienen. De wielpalm of pluimkant was hier het bevoorrechte bloemwerk. Zij tooide vooral de pelerines en mutsen alstoen in de mode. Alhoewel men het niet eens is over de beteekenis en den naam *guipure*, wordt het gewoonlijk gebruikt voor eene

Engelsche grond en Halve slag te Turnhout gemaakt.

Cliché P. Verhaegen.

Drolkant (torchon)

kant waarvan het netwerk bestaat niet uit mazen, maar uit staafjes (barettes, brides met picots).

De DROLKANT (1), (torchon, guipure de fil), is een groffe garenkant, vroeger nogal in voege, maar wordt nu minder gewerkt, omdat de loonen eraan verbonden te klein zijn in evenredigheid van hetgeen de werksters met de andere kanten kunnen verdienen. Zij onderscheidt zich met de andere guipure door het fraai wit garen dat aan hare vervaardiging gebruikt wordt. Deze kant is zeer oud en kan wel een overgangswerk zijn van de passementen, de voorgangsters der klossenkanten.

(1) Drol — grof garen, volgens het woordenboek van De Bo.

V.

De Werktuigen en het Werk.

Het vervaardigen van de klossenkant verwekt de hoogste belangstelling, om de bewerking en de kunst. Men bewerkt ze op een kantkussen, waar het uitgedrukt perkament, de tekening, is opgespeten. Hierin steekt men de spelden, waar om men met de bouten de draden slingert, die hieraan zijn rondgewonden. Alzoo verkrijgt de werkster haar net- en bloemwerk, de zoo gezochte kant. Dit is het stoffelijk werk; maar dan hangt de goede uitslag af van de behendigheid, zuiverheid, schranderheid, en doorzicht der werkster.

Het KUSSEN, (coussin, carreau), is een soort vierkantige lessenaar, eenigszins afhangend, en in 't midden wat gebogen. Het heeft in den loop der tijden weinig veranderingen ondergaan, zooals wij kunnen vergelijken op de meestersatereelen der museum's van oude schilderijen. Van binnen is het gewoonlijk gevuld met hooi. Het is eene kunst dit goed op te vullen en strak te zetten, om er gemakkelijk de spelden te kunnen insteken. Een blauw lijnwaad overdekt het. In het midden loopt het perkament tot omtrent de helft van het kussen; daaraan, boven, is een kusje vol zemelen en zaagmeel voor de spelden gehecht; van onder is de zwarte kaart met bakerspelden vastgemaakt, waarop de bouten spelen. Langs beider kanten hangen de bouten of klossen aan de draden die van de spelden afkomen, achter naaldespelden teruggehouden. Eene verlen-

ging is van onder aan het kussen vastgemaakt, om te dienen naarmate de vooruitgang van de kant het vraagt. Hieraan hangt de dekdoek. Een wit papierken, schuiverken geheeten, overdekt het deel van de reeds gewerkte kant. Langs achter, van boven, is een schuifken, laaiken genoemd, — waar de afgewerkte kant overdekt van het achterlepken (lapken) op een eiken plankken gerold, in valt. Bezijden links is nog een schuifken, beksken, waar men de bouten met het garen en het scheerken in bewaart, om ze er uit te halen naar gevolg men ze noodig heeft.

De SCHAKELLEEN (chevalet, support), een houten platte leun of staak, langs eenen kant met schakels uitgebekt, ondersteunt van achter het kussen door eene soort in 't langwerpig geopenden steel, die in de schakels vastvalt. Deze leen staat van onder in een halfronden blok, die terzelfdertijd tot voetbankje kan dienen. Het voorste ondergedeelte van het kussen rust op de knieën der werkster, die altijd op een laag stoeltje gezeten is. Vroeger, zooals nu, vergelijk de oude schilderijen, ontdeed men zich wel eens van de schakelleen en plaatste men eenvoudig het kussen op de knieën.

De KLOSSEN of bouten, (fusilli, merletti a fusi of a pom-bini, bij de Italianen, klöppel, bij de Duitschers, bones, lobins, bij de Engelschen, fuseaux, bij de Franschen, bloquets, broquelets in Noord-Frankrijk, caiets te Luik geheeten), zijn langwerpige staafjes van ongeveer 9 tot 10 centimeters lang, van onder wat dikker, waar ze de kantwerkster vastneemt, en langs boven op het uiteinde afgezet door een kapje en een schijfje wat lager, waar tusschen beide het garen opgewonden wordt. Zij gelijken aan eene dunne bolflesch met langen hals, waarop een stopsel staat. Zij zijn gewoonlijk uit wthout, kaarsen of beukelaar vervaardigd, soms uit palmenhout en palissander. Er worden in Turnhout drij soorten gebezigd; 1. de Kistersche bouten, nog weinig in gebruik, zeer fijn en doorgaans in kostelijker hout, werden voor de fijne kant of door de rijke kantwerkende liefhebsters gebezigd; 2. een dergelijke soort ook zeer fijn, maar in wit hout, wordt

nu nog voor de Mechelsche kant gebruikt; 3. eene soort grooter en groffer, 1 centimeter, voor den Engelschen grond, Halven slag en andere kanten. Het getal bouten kan verschillen van 4 tot 1200 en meer op een kantkussen.

De SPELDEN dienen om de kant strak te houden en net- en bloemwerk af te bakenen. Er zijn verschillende soorten: 1. De fijne, 4 centimeters lang, nummer 3 van den IJsggrond; 2. wat dikker, zelfde grootte, nummer 10 en 1 centimeter kleiner, nummer 7 voor den Engelschen grond; 3. zelfde grootte, nummers 3 en 6 voor den Halven slag; 4. zelfde grootte, maar wat groffer, nummer 8 voor den Engelschen grond en Halven slag; 5. zelfde grootte voor garekant, nummer 16. Deze spelden dienen om de kant te bewerken. Vervolgens heeft men nog de Naaldespelden, 23, 19, 18 centimeters lang, waarmede men de bouten tegenhoudt bezijden 't perkament, en de Bakerspelden, $4\frac{1}{2}$ centimeters lang om de zwarte kaart op het kussen te steken. Al deze spelden zijn uit koper vervaardigd. Eertijds had men eene fabriek van spelden te Turnhout, in de Ottersstraat, door M. Hollemans ongeveer het jaar 1871 opgericht. De spelden, zooals de klossen spelen eene groote rol in het vervaardigen van kanten; daarom heet men ze zoowel klossenkant als spelwerk.

Het GAREN is de stof waarmede de kant geweven wordt. Het is van katoen voor den IJsggrond nummer 190 tot 500, van linnen voor den Engelschen grond en Halven slag, van vlas voor Binche, van zijde voor de zwarte guipure en sommige andere; in het midden der XIXe eeuw werd er zelfs saaiendraad gebruikt. Het garen heeft men in verschillende nummers en wordt verkocht in streentjes (streng). Een half lood garen, zoo zegt men, telt zeven streentjes en een klein. Men heeft de nummers van 3 en een klein, dan 7 en een klein, en voort alle nummers tot 25. Het komt meest uit de fabriek Peat and Sons van Nottingham, Engeland, en vroeger wel eens van Van den Bossche-De Bodt, te Ninove.

Rond het bloemwerk wordt een groffer en glimmender ga-

ren getrokken, dat men draad (cordonnet, fil mouliné) noemt.

De TEEKENINGEN, die een bijzonder werk zijn voor kanten, naar welke men de patronen en perkamenten uitvoert, komen doorgaans van buiten, hetzij van Brussel of Parijs, en worden door de groote huizen, waarvoor men in Turnhout werkt, geleverd. Het geschiedt wel dat de handelaar zelf zoo eene teekening ontwerpt, die hij dan door eenen teekenaar laat vaststellen. In het midden der XIXe eeuw woonde er te Brussel een dusdanige teekenaar, een Turnhoutenaar, Hautmans. Nu is het een beeldhouwer, Daems, te Turnhout, die zeer kundig is in het teekenen van models voor kanten.

Deze teekeningen worden overgedrukt met blauw doorleekpapier op bruin papier, waar in de doorsteek gemaakt wordt op het perkament.

Het PATROON, model of staal om na te maken, is het motief dat zich opvolgens in de kant herneemt.

Het PERKAMENT, (fransen, vein), is een band groen leder, omtrent een derde van een el lang, zoowat 23 centimeters, waarin de teekening geprikt is.

Vroeger had men perkament van kalfsleder, dat fijner doch kostelijker was, dan het perkament van schapenleder, welk men thans gebruikt. Eerstgenoemde soort was wit, terwijl het perkament dat tegenwoordig in voege is, groen ziet. Hierdoor ontdekt men eerder de onder het werk voorkomende gebreken; bovendien is de groene kleur minder vermoeiend voor de oogen. Het is dit perkament dat de werkster krijgt en waarop zij hare kunst moet uitvoeren. Hier staat de teekening net- en bloemwerk opgeprikt, uitgenomen voor den IJsggrond, waar het netwerk niet opgeprikt wordt. Dit perkament is eerst van boven op het kussen vastgemaakt; dan speelt men er de spelden in. Hierrond krollen zich acht draden aan een bout vastgemaakt. Elk groepje van acht draden heet men bâtons of staakskens van acht. Deze draden vormen de ketting van de kant, en op kleinen afstand al kruisend bij-

eenkomende door ineendraaiing of ineenvlechting, doen zij dienst als inslag, trame in het Fransch.

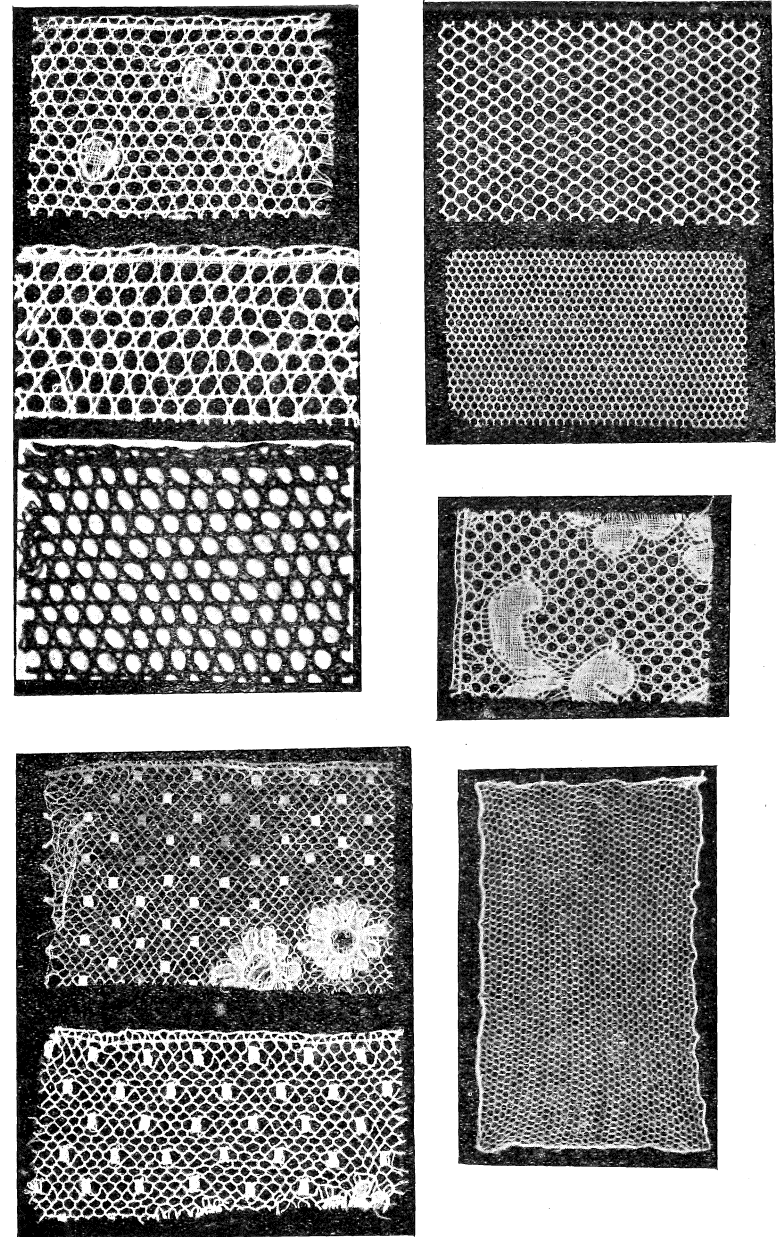
De PERKAMENTSTEEKSTERS, tevens *patroneusen*, zijn zeldzamer. In vorige jaren bestonden er maar twee of drij die deze kunst kenden, en er zoo fier op waren dat zij ze niet wilden voortleeren. Het waren in de XIXe eeuw Catharina en Joanna van Mechelen, eerst te Oosthoven en dan op het Begijnhof te Turnhout verblijvende, eene Zuster in het klooster van het H. Graf, en Constance Neefs, wonend in de Bekestraat. Men leert het nu ook aan in de nieuwe kantschool. Hunne kunst bestaat niet zoodanig in het steken, dan wel in den doorsteek te maken. De eenheid en de schoonte van de kant hangen er van af.

Het KANTSCHAARKEN is eene kleine fijne schaar, om de draadjes in het bloemwerk af te knippen.

De ORNAAL, (*urinal*?), is eene bolvormige wit glazen flesch met smallen hals, met water gevuld, waardoor een petroleum- of olielampje, dat er achter staat, eene verzachtende en heldere lichtstraal schiet op het nabijstaande kussen. Des avonds kan men alzoo gemakkelijk voortwerken; door het zachte licht worden de slagen gemakkelijk opgemerkt en de oogen geenszins benadeeld.

De LICHTER, (*candelabrum*), een houten tafeltje of iets dergelijks, waarop men de ornaal zet.

Het WINDEKEN, (*bobinoir*, opwinder), dient voor het garen op de bouten te winden. Het is voor de kantwerkster wat het spinnewiel is voor den wever en gelijkt er veel aan. Het bestaat uit drij deelen: 1. het windeken, het eigenlijke spinnewiel; 2. het kroontje (*devidoir*, ronde afroller), waarom het garen draait voor de streentjes uiteen te doen; 3. tusschen beide, de gek, die de bouten inhoudt, waarop het garen moet gewonden worden. Windeken en kroontje zijn aan elkander verbonden door een kleinen riem, hetgeen de werksters, eene *snaar*, noemen.

Verschillige gronden van klossenkant.

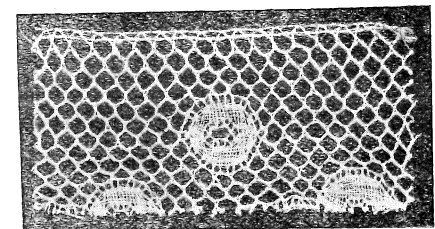
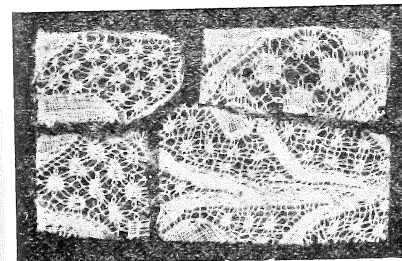
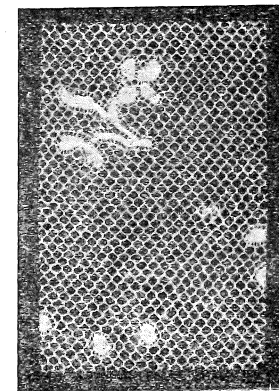
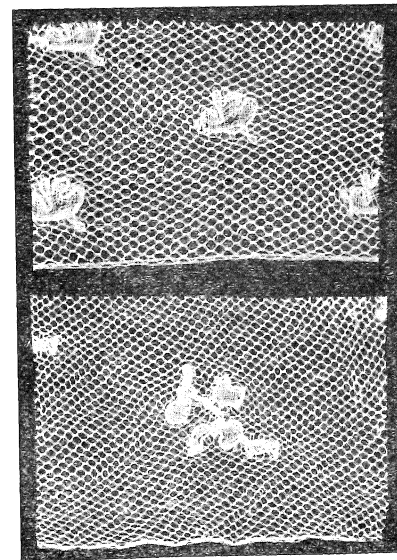
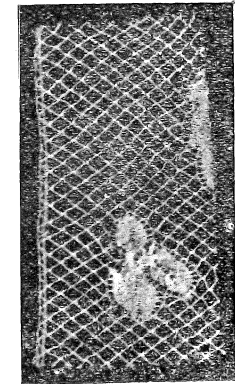
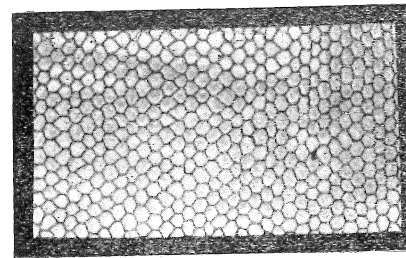

VI.

Hoofdbestanddeelen en Bewerking.

Twee deelen zijn er in het klossenwerk op te vatten : 1. de grond, (fond, champ, réseau, treille, trame), netwerk ; 2. de bloemen, het plat, een zeker loof- of bloemwerk, of eene voorstelling uit de geschiedenis. Men onderscheidt de kant bij den grond die verschilt in den IJsgrond, Engelschen grond en Halven slag, enz.; en niet door de bloemen, die men dezelfde, zoowel op IJsgrond als Engelschen grond kan aantreffen. Het zijn deze gronden die aan de kanten den naam hebben verworven van de stad, waar zij het eerst vervaardigd werden. Deze grond bestaat uit een netwerk mazen in vier- en zeskantige hoekjes uitgewerkt (kentjes). Daarin treft men ook aan gedraaide slagen, slagen met vliegskens, spinnekopslagen (points de neige), Duitsche slagen (points d'esprit), semis of semés, open semis, à jour, die alle min of meer kleine bladjes of takjes uitmaken, die in het netwerk gezaaid zijn buiten het bloemwerk. Hoe meer spel en licht er in dit netwerk is, hoe kunstiger de kant gewerkt heet... Eene groote kunst is ook te vinden in het ineensmelten der omtrekken van grond en bloemwerk.

Het plat of bloemwerk (toilé), terzelfdertijd als de grond gewerkt, is er het versiersel van. Het maakt er ook den stijl van uit en geeft het kenmerk van den in voege zijnde trant der meubeleering. Het Gothisch en de Renaissance, de Fransche stijlen, uit de tijdperken Lodewijk XIV, XV, XVI en het Keizerrijk, komen er in voor; de Rococo nochtans over-

Verschillige gronden van klossenkant.

heerscht. Een platte draad omgeeft deze plats. Hun grond, zal ik zeggen, is gelijk aan fijn batist, zeer plat, en daarom zoo genoemd. Soms is die grond wel wat luchtiger en dan wordt hij g a z e geheeten. Wanneer de oppervlakte dezer plats te veel plaats inneemt, dan breekt men ze met er «jours» tra-liën, kleine openingen soms met een licht kruisdraadje overdekt, tusschen te brengen, die meer spel en lichtheid aan het bloemwerk geven. De boord hoort ook aan de plats toe... Hij is dan recht, dan gebekt of golvend, en bestaat uit eenen draad, of wanneer hij meer ontwikkeld is, uit gansch een uitgewerkt bloemwerk. Hieraan zijn de h o m m e n (picots), -- kleine oogskens aan puntige litskens vastgehecht. Een kleine boord van boven heet men a c h t e r w e r k, (pied de la dentelle, engrelure), en dient tot meerdere verheffing en afzetting van de kant.

Om eene goede kantwerkster te worden, beginnen de kinderen, de slagwerksters, gewoonlijk met een klein kantje in Engelschen grond op te zetten, en maken sierlijker werk, naarmate zij in hunne kunst vervorderen. Daarna werken zij den Halven slag. Alsdan kunnen zij den gemengden grond, point mixte, aanvatten, en eindelijk den IJsgrond. Er zijn ook ouders die hunne kinderen dadelijk na den Engelschen grond op den IJsgrond zetten.

Al deze kanten worden per stuk op zekere maat vervaardigd.

De Engelsche grond en de dagelijksche artikels worden gemaakt op 5 meters, andere 7, 8 en 40 meters. De Halve slag voor Holland per maat van 3, 6, 9 en 12 ellen; de maat voor Frankrijk is gewoonlijk $2 \frac{1}{8}$, $6 \frac{1}{2}$ ellen. De groffe Engelsche grond voor de Meierij in Holland en de IJsgrond voor de groote mutsen worden op $1 \frac{5}{8}$ el gerekend. Andere kanten voor Holland maakt men per fractie van $3 \frac{1}{2}$ ellen in IJsgrond en 3 ellen in Halven slag.

In dit hoofdstuk hebben wij menige eigenaardige benamingen ingelascht, die de kantwerksters te Turnhout met hunne verbeelde spraak in hun werk bezigen. Wij

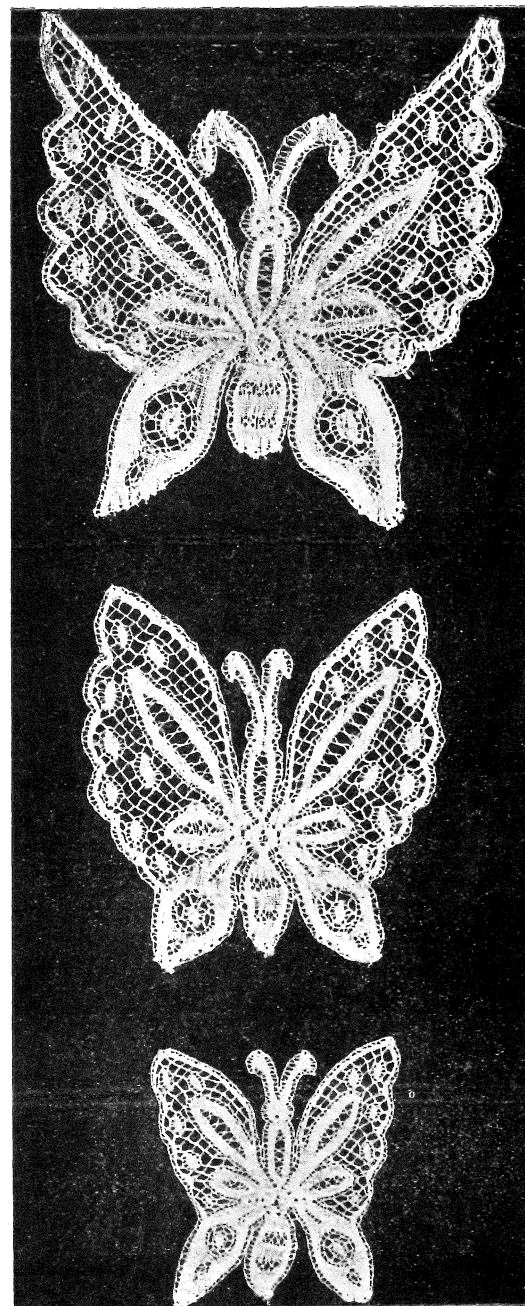
sluiten het met er nog eenige andere aan te halen, die wij hoorden in hun vak. Kant op zetten, op hechten = wanneer men de kant voor den eersten keer begint, of het perkament op het kussen zet en de bouten aan de spelden hecht. Opspeeten = als men het perkament heeft afgewerkt, en dat men dan opnieuw van boven op hetzelfde begint. Op de kantjes werken = als de kantwerksters bedrijvig genoeg zijn, dat zij geen patroon of model meer noodig hebben. Haar uitzien kennen — dat zij het patroon kunnen uitzien (verstaan) zonder uitleg, of eenvoudig dat zij hunnen stiel kennen. Een kant op heffen = een kant aan het maken zijn. Binnenwerk = het werk dat binnen den groffen draad ingeweven wordt, anders als plat. Zijne taak afhebben = zijn werk afhebben. Schaduwen = wanneer zij den draad rond het plat brengen. Veel plat in de roos = dat het bloemwerk zeer dicht moet gewerkt worden, wat meer lijd vraagt en de kantwerksters niet lief hebben. Kantoor = het huis van den fabricant-handelaar, waar de werksters op gestelde dagen, gewoonlijk tweemaal ter week, hun kantje dragen als het af is. Kantkantoor = in de kantnijverheid wat de naam fabriek is in de papiernijverheid; immers zoo zegt men: voor dit of dat kantoor werken, die hee hn groot kantoor, die houdt kantkantoor, 't is me zooal hn kantoor ken. Het woord kantoor kan ook uitgelegd worden in den zin = bu-reel, omdat de kantwerksters daar hun kanten dragen, het loon ontvangen, enz. Zij die voor deze fabrikanten kant opkopen, of laten maken heet men factoren, factoressen en koopvrouwen. Diegenen die kantkantoor houden noemt men fabricant.

VII.

Aanwendungen.

De kant is een sieraad dat meer luister aan de vrouwelijke bevalligheid bijzet, en meer waarde en schoonheid geeft aan het voorwerp dat zij bedekt of omzoomt. Lefebure toont ons dit zoo lief in de Mechelsche kant, wanneer hij schrijft : — «Elle est délicieuse en barbes et en coiffures et nos grand'mères savaient fort apprécier comme elle se chiffone agréablement parmi les cheveux blancs». Een ander schrijver zegt niet min dichterlijk : «Ses flots vaporeux semblent fait pour idéaliser la beauté féminine et en affiner la grâce». In de oude tijden vinden wij dezen lof bewezen in de meesterschilderijen die de Vlaamsche en Hollandsche kunstenaars hebben achtergelaten. Marten De Vos, Antoon Van Dyck, Frans Hals muntten vooral hierin uit. Hunne portretten leveren eene ware studie der kantendracht in de XVIIe eeuw en vertoonen de meest verschillende kanten in die tijden in de mode. Mannen en vrouwen kijken u star aan met hunne rechtstaande kragen van passementwerk en hunne in orgelpijpen geplooidde halskragen «als krulkool geplooid en als een molensteen zoo groot». Tijdens de regeering van Lodewijk XII worden zij tot platte randen verkleind ; onder Lodewijk XIV begint de eeuw der groote decoratieve kragen, het tijdperk der in majestueuze plooien neervallende lobben. De XVIIIe eeuw is eene der gunstige tijdvakken voor den afzet der kanten. Beffen, berthes, dassen, sjarpes, kragen, borststukken, zakdoeken, waaiers van groote waarde zijn in voege, tot zelfs de kanten vlinder die

Vlinders in Valencijschen grond

met uitgespreide vleugels, als een doorluchtig juweel, zich neerzet op een lief koofsels of een sierlijk keurslijf. Beroemde teekenaars en schilders hebben dikwijls hunne kunst ten dienste dezer bevallige versiersels van het toilet der vrouw gesteld. Watteau, Moreau, Fragonard, waren meesters in dit vak.

Niet alleenlijk was dit eene wereldsche mode, maar de kant werd ook heerlijk gebezigd in menig kerkstuk. Zij tooide de sluiers en voorschoten der Lieve Vrouwe beelden en de altaarlakens, zoowel als de alben van de priesters en de koorhemden der geestelijke overheden. Te Mechelen werd zelfs eene oude kant gewerkt, dienstig voor het geestelijke, die men daarom *kerkkant* heette. In Turnhout werden ook in de XVIIIe eeuw kerkkanten gemaakt, zoo wij lezen uit eene aanvraag aan eenen kantfabrikant, naar eene kant, die voor een koorhemd in de kerk van Oosterhout, bij Breda, moest dienen.

In de XIXe eeuw werkte men zeer veel voor de Hollandsche mutsen, die ontzaggeijk groot, veel kant verslonden. Dit bracht een groote omzet van witte kanten te weeg; Te Turnhout en omtrek werden er veel zwarte mutsen van kleinen vorm en *pélérines* door het burgervolk gedragen; alzoo won de kleinhandel van zwarte kant er veel bij.

Hedendaags dat, gelijk voorheen, de kant zoowel de kleding der priesters en der edelvrouwen, als het uitzet van het burgermeisje en de mutsen der boerinnen tooit, wordt er te Turnhout nog voor alle bestemmingen gewerkt. Ellenlange stukken tot versiersel van tafel- en linnengoed, van altaardoeck en koorhemd, halssieraden en belegsels van prachtkleederen, waaiers en zakdoeken, alle weeldeartikels, even als gewone huisartikels van stoffeering en ondergoed van vrouwen en kinderen, houden nog menige vingers aan het geklik klak der bouten verbonden.

VIII.

Zeden en Gebruiken der Kantwerksters.

Verwekt de bewerking van de kant zulke belangstelling in Turnhout, het midden waarin zij vervaardigd wordt is niet minder aantrekkelijk. De levenswijze der kantwerksters, zoo nederig en bescheiden, de zeden en gebruiken, zoo argloos en op de overlevering gegrond, de taal, een bijzonder dialect met zijn keintjes, bleumekes en bletjes, waar zij langzaam drukken op de eerste lettergreep van het woord en aan de naamwoorden een verkortingsartikel bijvoegen, het karakter zoo verduldig als volherdend, maken van deze personen eene waarlijk typieke klas uit. Zij zijn elkander zeer behulpzaam, zoeken elkanders gezelschap, waarschijnlijk een overblijfsel van de gezamentlijke opvoeding in de kantschool, en vergaderen doorgaans met drij of vier uit de buurt, zoo oude als jonge, in het een of ander huis, om te zamen hun «keintje» te maken. 't Is dan gewoonlijk onder het zingen van een godsdienstig lied of het bidden van een Rozenhoedje dat zij hunne bestelling vervaardigen. Zelfs ontrieven zij zich niet van het zoo deugdelijk snuifken, dat zij stillekens pakken uit een langwerpige rond doosje van schors en withouten scheeltje met lederen trekker.

De kantwerksters bewonen meestendeels in de achterwijken der stad een klein werkmanshuis. Orde en zuiverheid heerschen er. De vroeger wit gekalkte muren beginnen allengs met papier behangen te worden; zij zijn met een en ander schilderijtje versierd, een geestelijk printje of een portret

van de dochter of zuster, die in de stad woont, of van den jongen die soldaat geweest is. Eene Leuvensche stoof, waar een koperen moor en koffiepote op prikken, springt vooruit in de kamer. Het kruisbeeld, te midden van plaasteren beelden, staat op de kroonlijst der schouw. Een bed, achter groote katoenen meubelgordijnen weggestopt, troont in den hoek... Een strooien mat ligt er voor. Eene lamp, een beverfd kasje, eene withouten tafel, en eenige biezen stoelen, voltrekken den huisraad. De vloer in roode plaveien is helder geschuurd en met wit zand bestrooid.

Voor het venster, waar het wit tullen gordijntje hangt half weggeschoven, is het geliefkoosd plaatsje der werks'er. En dan, hoe dikwijls ziet men bij een jeugdig vrouwtje nevens haar de schommelwieg met een lief krullebolleken er in. Wat zonneschijn in het hart der jonge moeder ! Zij werkt als een lust. Terwijl de Hollandsche klok met langen slinger tiktakt en de minuten afrolt dat haar man van de fabriek gaat wederkomen, laten hare vingers de klossen vroolijk door elkander huppelen in een zelfde geklepper, en beweegt zij met den voet de wieg, waarin zij haren schat van tijd tot tijd een oogskén toepinkt. Hoe schilderachtige b'adzijden zouden we hierover kunnen schrijven ! Alles is hier teer en zindelijk ; in het feeënwerk dat op het kantkussen wordt vervaardigd ligt het zinnebeeld van dien treffelijken haard.

Eilaas kunnen wij niet hetzelfde zeggen van de kantscholen op de uithoeken der stad, nu gelukkiglijk meest afgeschaft, waar 30; 40, 50 kinderen van 8 tot 20 jaren tijdens het gure weder opgeprest zaten voor hun kussen, in een lage kamer, zonder de minste aantrekkelijkheid, en de meest bedorvene lucht inademend. In den zomer, gelukkiglijk, zetteden zij zich achter het huis in de opene lucht en voltrokken daar hun kante. Deze kinderen betaalden eenige centen schoolgeld aan de meesteres, die meestendeels eene bekwame kantwerkster was. Als zij te lui waren, dan werden zij in den hoek gezet, en kregen een tophoed op, gemaakt uit de versletene zwarte kaarten van het kantkussen; anderen nog moesten met

Cliché P. Verhaegen

Turnhoutsche Kantwerkster

het kussen in de hand blijven staan. Vroeger werd er nooit gestookt in de scholen, maar elk kind moest een aarden pot medebrengen, grisketel geheeten, waarin het eenige brandende houtkooltjes mengde in assche, dien het onder zijne voeten plaatste. Deze aarden grispotten werden gemaakt in de potbakkerij, de Oude Kroon, op het einde der Otterstraat, de laatste potbakkerij van eene nijverheid, die vroeger zoo bloeiend was in Turnhout, dat zij zelfs haar naam aan eene groote straat had gegeven, de Potterstraat, nu de Paterssiraat. De godsvrucht was in deze scholen ook in eere. Onder het werk lazen zij het Rozenhoedje, zongen een geestelijk liedeken en in de maand Mei lieten zij eene mis doen in St. Pieterskerk en offerden eene kaars aan O. L. Vrouw altaar.

Elken keer dat zij des morgens eene speld op het kussen moesten steken, zegden zij een rijmken van het volgende vers:

Heilige Engel, komt schuift de gordijnen,
Laat den dag wat lichter schijnen,
Steekt een keers aan van honderd pond,
Laat ze schijnen de wereld rond.

De wereld, de wereld,
Die 'schijnt al op mijn kussen,
Laat er den heiligen Engel op rusten.
Luien duivel maakt u van mijn zij,
Alle de kloeke engeltjes die komen bij mij,
Ik zal eens aan ons Deezeke gaan vragen,
Of dat ik mijn taakje nog wel zal krijgen.
Neen, riepen Petrus en Paulus,
Ja, riepen al de kloeke engeltjes,
Als ge maar hard en werkt.
Werken, werken, dat moeten wij wel doen,
Om onzen hemelschen Vader te voldoen...

In de kantschool der Kanunnikessen van het H. Graf zongen de kinderen, tijdens hun werk, verscheidene liedekens, waaronder zeer oude, zooals : Liedje van M. van Bruinkas-

teel ; 't Rijk Ministerkind ; Geestelijk Welzijn ; — en zeer nieuwe : Naar wijd en zijd ; O Moederkerk van Rome ; Daar is een naam ; Zoo ik een avondklokje waar.

Wij drukken er hier twee over, die om hunne oorspronkelijkheid zeer eigenaardig het werk der kanten beschrijven :

I.

1.

Het zonneke rijst het klokje slaat vijf
Wat gaat het hier binnen toch snel,
De boutjes die vliegen gezwind door elkaar,
De vingeren spinnen een weesel zoo klaar,
En over en een gletsen,
Kletsen de boutjes dooreen.

REFREIN.

Ja, het gaat hier zoo geestig en vreugdig,
Het klinkt hier zoo lustig en jeugdig,
De kantjes van Turnhout men koopt ze alom. (bis.)
Van wippe de wippe de bom. (bis.)

2.

Ach zusterkens klein verhaal uw refrein,
Ons hart klopt van blijdschap er bij.
Gelukkig zijt gij die ter schole mocht gaan,
Ach mocht gij het immer toch beter verstaan,
Wij leeren u al winnen,
Minnen het werken vooral.

REFREIN.

Ja, het gaat hier zoo geestig en vreugdig,
Het klinkt hier zoo lustig en jeugdig,
De kantjes van Turnhout men koopt ze alom. (bis.)
Van wippe de wippe de bom. (bis.)

3.

Het zonneken brandt, het klokje slaat een,
Hier binnen en hoort men het niet,
De boutjes die wippen nog altijd op maat,
De vingers tasten naar spelden en draad,
En over en een gletsen,
Kletsen de boutjes dooreen.

REFREIN.

Ja, het gaat hier zoo geestig en vreugdig,
Het klinkt hier zoo lustig en jeugdig,
De kantjes van Turnhout men koopt ze alom. (bis.)
Van wippe de wippe de bom. (bis.)

4.

Wij houden gepast, de boutjes nog vast,
En werpen ze lustig en blij,
Een uur nog gewacht en gezongen te gaar,
Zoo krijgen we op tijd ons taakje weer klaar,
Ons boutjes zoo snel gletsen,
Kletsen alwaar het een spel.

REFREIN.

Al werkende slijten we ons leven
Ons hart nu en dan eens verheven,
Tot God die de vlijt zijner kinderen loont, (bis)
Ja, eeuwig in het hemelrijk woont (bis).

5.

Het zonneken brandt, het klokje slaat acht,
Hier binnen en hoort men het niet,
De boutjes die rusten met spelden en schaar,
En liggen te soesen getast op elkaar,
Bij 't klettrend gedruisch stappen,
Trappen de meisjes naar huis.

REFREIN.

Ja, het gaat hier zoo geestig en vreugdig,
Het klinkt hier zoo lustig en jeugdig,
De kantjes van Turnhout men koopt ze alom. (bis.)
Van wippe de wippe de bom. (bis.)

6.

Thans zetten wij weer ons kantkussen neer,
En dekken het zuiver en net.
Want nu is het uurken van ons eten daar,
Zoo trekken wij beiden naar huis al te gaar,
Wij zullen met smaak nutten,
Putten weer kracht voor ons taak.

REFREIN.

Ja, het eten dat zal ons wel smaken,
Van vreugd zal ons kinderhart blaken,
En moeder zal blij tot ons zeggen, komaan, (bis)
G'hebt wel uwen plicht nu gedaan. (bis)

II.

Sa vrienden komt eens naderbij,
En ziet wat wondertoeren wij verrichten ;
Wij werpen de boutjes flink dooreen,
Zij moeten allen voor ons handjes zwichten.

Wij schromen voor geen moeilijk werk,
En werken kanten van allerlei figuren ;
Een takje en een roosje daarin,
En zitten daar soms op lange uren.

Wij zijn altijd neerstige flinke werksters,
En werken ook met blij gemoed ;
Wij zingen dan al menig liedje,
Hetgeen ons geeft weer nieuwen moed.

Maar als de zang dan is gedaan,
Dan is 't voorbij met de pret ;
Dan begint voor ons het rozenhoedje,
Die schoonen en zaalgen tijd van gebed.

Er hangt ook geen heiligdag in de lucht,
Of wij houden op met werken ;
En brave en oprechte krist'nen als wij zijn,
Spoeden wij ons en gaan dan vroom ter kerke.

Ziet vrienden dat is des werksters leven,
En gelooft mij vrij, met geen enkelen stiel ;
Zouden wij nog willen ruilen,
Want wij houden te zeer aan onze ziel.

Want in nederigheid en in deugd,
Zoo zijn wij allen opgevoed ;
En wij loven en danken daarvoor den Heer,
Want hij is de bron van alle goed.

Van al die wereldsche pracht en praal,
Daar willen wij niet van weten ;
Ook geen ongodsdienstigheid in huis,
Dat brengt ons voorwaar geen eten.

Een vroolijk gebruik dezer scholen was, wanneer de kantwerksters teerden of domineerden, zooals zij zegden. Zij waren alsdan eens baas en toonden het in hunnen eenvoudigen en vreemden stoet, dien zij inrichtten. Het was ettelijke jaren geleden, want spijtig dit gebruik is ook al verdwenen, op eenen Zaterdag, het dichtst den feestdag van O. L. Vrouw ter Sneeuw toenaderend, 5 Augustus. Verbeeldt u eene schaar losgelatene jonge meisjes in reien van vier of vijf, opgetooid met papieren versiersels, van voorschoot tot muts, waar strikjes en rozen den boventoon haalden, huppelend en zingend, gichelend en koutend, dat de voorbijgangers tot groote vroolijkheid stemde. Zij droegen eenen boog met rozen opgesmukt en eene papieren kantwerksler met trekmut op. De stoet

trok dan naar Oosthoven, naar O. L. Vrouw ter Sneeuw kapelle, om, zooals zij zegden aan O. L. Vrouw te vragen gansch het jaar wit te kunnen werken. In het veld verbranden zij hunnen boog en zongen :

Wij hebben onzen boog verspeld,
Te Oosthoven in het veld.

Daarna vergastten de meesteressen hunne leerlingen in eene herberg aan de kapel. Elk kreeg vier mastellen en twee glazen bier. Andere scholen gingen naar de Lokerenkapel, waar ook een Lieve Vrouw beeld vereerd werd, en wat verder naar den Calvarie van Kruisberg, te Papenbrugge, waar op een heuveltje een groot kruis was opgericht.

Ziehier nu vier liedekens die de feestende kantwerksters op dien dag zongen :

I.

1.

Vivat onze Meesteressen,
Zij hebben voor ons zooveel gedaan,
Zij hebben ons slagjes leeren maken,
En onze handjes laten gaan.

REFREIN.

En zullen wij dan eens schoon palleeren,
En onze geldekens daaraan geven,
Als wij den druk der scholen zien,
Hoe wij de feest van de werksters zien.

2.

Engelsche grond willen wij niet werken,
Dat is voor ons veel te gemijn,
Dat is maar voor de kleine kinderen,
Die eerst op 't werken gekomen zijn.

REFREIN.

3.

Wij kunnen allerhande kanten werken,
Zoowel ijsgrond als halve slag,
En daar een bloemeke in zetten,
Zoowel een rooske als eenen tak.

REFREIN.

4.

Wij hebben den naam dat wij zijn lui werksters,
Wel lieve vrienden het is niet waar,
En komt dan Zaterdag's eens kijken,
Of dat er een zonder cent zal gaan.

REFREIN.

II.

1.

Den dag is nu al aangekomen,
Den dag van O. L. V. Ter Sneeuw,
Hoe zullen wij dezen dag nu vieren,
Den dag dat wij nu feest genieten.

REFREIN.

Het is maar voor de jonge jeugd,
De feest die wij nu vieren,
Dan roepen wij met een blij gemoed,
Dan gaan wij naar den doolhof toe.

2.

Als wij in den doolhof zijn gekomen,
Wat zullen wij dan eens gaan doen,
Wij zullen ons eigen goed gedragen,
En ons Meesteressen geerne zien.

REFREIN.

III.

1.

Een en dertig, twee en dertig, drij
vier vijf zes zeven en dertig,
Toujours, Toujours.
Mijnen boutenbak, mijnen boutenbak.
Toujours, Toujours.
Mijnen boutenbak ligt al op den vloer.

2.

Ongegeneerd zullen wij wezen,
Ongegeneerd zullen wij zijn,
Laat ons, laat ons,
Vreugde rapen, vreugde rapen,
Laat ons, laat ons,
Vreugde rapen onder ons !...

IV.

En naar de Vrat, en naar de Vrat,
zei Peerlalala,
En naar de Vrat, en naar de Vrat,
zei Peerlalala sasa.

Wat zullen wij daar drinken,
zoete lieve Gareltje,
Wat zullen wij daar drinken,
zoete lieve meid.
En brandewijn met suiker,
zoete lieve Gareltje,
En brandewijn met suiker,
zoete lieve meid.
En wie zal dat betalen,
zoete lieve Gareltje,
En wie zal dat betalen,
zoete lieve meid.
En wij met allemale,
zoete lieve Gareltje,
En wij met allemale,
zoete lieve meid.

IX.

Het sociaal en zedelijk begrip der kantvervaardiging.

J. Ern. Van Loon vat zeer juist het sociaal en zedelijk begrip der kantvervaardiging als hij schrijft: «Onder de vrouwelijke bevolking zal het als een zegen moeten beschouwd worden, omdat daardoor niet alleen een bron van welvaart kan ontstaan, doch indien men er in slaagt voor dezen arbeid bij de landelijke bevolking sympathie op te wekken, zal zij tevens een sterken invloed op haar uitoefenen». De kantvervaardiging wordt alzoo een hoogst zedelijk geluk in de maatschappij. Zij is eene der kleine redmiddels te midden der akelige omwentelingstijden die wij beleven. Het groot ongeluk dezer dagen is dat men de vrouw te veel roept buiten huis. Zij wordt haren huiskring ontwoon en heeft geen liefde voor haren haard meer. En erger, zij die als koningin is in haar huis, wordt slaaf op de straat. Aangelokt door alle de goudblinkende oogverblindsels, verleid door hooge salarissen, brengt zij den tijd door in woonsten, waar het hare plaats niet is, en aan werk, waartegen zij niet is opgewassen. Het familieleven gaat zoo te niet. Nochtans de vrouw is en blijft huismoeder, wat haar schoonste titel uitmaakt. Zij moet voor het huisgezin, voor haren man en hare kinderen zorgen... Welnu, hoe wilt ge dat, als zij niet te huis is gedurende den dag? Van jongs af wordt zij naar de fabriek gelokt, en in de fabriek en in het naar huis gaan des middags en ook des avonds, wat leert zij er? Niets dan hare bestemming, haar edel doeleinde uit het oog verliezen. De vermaken, de pracht

en de gemakzucht groeien met haar op, en niet meer tevreden met het gewoon salaris dat onvoldoende wordt voor al hare buitensporige noodwendigheden, verlaat de vrouw den kring harer landelijke omgeving, om in de stad, in eene betrekking, het verraderlijk geluk te zoeken en het pauperisme te vergrooten.

Ziedaar het gevaar.

Daartegen moet een dijk opgeworpen worden. Die dijk is de huisnijverheid, en tusschen de huisnijverheid, de kantvervaardiging. De vrouw kan alsdan haren rol afspelen, waarvoor zij op het schouwtooneel dezer wereld bestemd is. Zij kan het loon, dat haar man medebrengt, verhoogen door hare verdiensten ; alzoo zullen zij te zamen meer huiselijke weelde beleven, die de zonneschijn is te midden der ellenden dezer aarde. Zij kan het huishouden tevens gadeslaan, er alles zindelijk maken en netjes doen voorkomen, om wanneer de man des avonds moede gewerkt thuis komt, hem nevens haar eenig genot te verschaffen, in plaats van hem door hare lamlendigheid en onzindelijkheid naar de kroeg te sturen waar hij in het vergift van den alcohol zijn eenig plezier gaat smaken. Zij kan tevens zorg dragen voor de opvoeding harer kinderen, want dat is hare hoogste roeping, en ze in eer en deugd opbrengen. En heeft zij als weduwe voor vaderlooze kinderen of als jonge dochter voor een ouden vader of zieke moeder te zorgen, haar huiswerk en haar loon, hoe klein ook, zullen steeds eenig lijden lenigen. Wat zouden wij daar nog kunnen bijvoegen over de kinderen, en over de landbouwers des winters, die alle in de kantvervaardiging eenige ondersteuning zullen vinden, als zij anders den tijd geheel verdiensteloos moeten laten voorbijgaan ; doch wij bepalen ons heden bij deze enkele vingerwijzing van huiselijk welzijn.

De kantvervaardiging veredelt ook het karakter der werkster. Eerst onder zedelijk oogpunt, vormt zij den geest naar meerder geduld en bescheidenheid, en stelt hem op meerdere nauwkeurigheid en zuiverheid, wat het werk harer dagelijks

vergt. Zij stemt de vrouw tot meerdere gelatenheid in haar lot en tot sterkere hoop op de toekomst. Daarna haar werk, een oprechte kunst zijnde, verheft hare ziel tot grooteren kunstsmaak en ontwikkelt in haar hoogere vlucht tot schoonheidsgevoel, dat zij in hare bezigheden zal laten blijken. Bij het zich tot de aarde bepalend leven, dat zoovele werklieden kenschetst, zal zij niet blijven ; een sprankel van het goddelijk vuur, dat in de kunst blaakt, zal in haar ontgloeien, en zinnen en doenwijze verwarmen. Dit kan de kantvervaardiging uitwerken tot meerder geluk van het huisgezin en de maatschappij.

X.

Eenige wenken tot opbeuring der kantvervaardiging.

Men heeft dus het middel voor handen om eene klasse der maatschappij gelukkig te maken, en niet de minste, want de vrouw is het gezin, en het gezin is de maatschappij. Eilaas, in Turnhout zooals elders, heeft dit middel somtijds bittere tijden beleefd. De kantindustrie onderging menige krisis, die het verminderen der kantvervaardiging en der loonen voor gevolg had. De tijdsomstandigheden, de mode, de machinale kant, het hooger loon op een ander, waren oorzaken van verval.

Wat tot hare verheffing in Turnhout veel heeft bijgedragen is geweest de inrichting eener kantschool door de Kanunnikessen van het H. Graf. De kinderen leerden er onder het bestuur van bekwame geestelijke meesteressen, die geen winst najoegen, maar in eene vrije zelfopoffering zich aan hun geluk toewijdden, de behendigheid in hunnen stiel en terzelfdertijd de huishoudelijke en andere wetenschappen. Zij werden alzoo goede werksters en goede huismoeders. De Eerw. Zusters beoogen en bereiken nu nog hetzelfde doel en hebben het zelfs uitgebreid in eene 2^e school op de parochie van het H. Hart.

Eene derde zeer belangrijke school, eene model-kantschool, is verleden jaar tot stand gekomen in de Klinkstraat, die met goed gevolg denzelfden weg ingaat, en zelfs gelukkiglijk een einde heeft gebracht aan die scholen der achterbuurten, zoo nadeelig aan de werksters.

Doch nu deze scholen al een grooten stap hebben gedaan tot heropbeuring der kantnijverheid, wat moet men nu nog

doen om de kant, dat luchtig modekind, in achting te doen stijgen, om meerderen verkoop te verwekken, en alzoo meer werk en hooger loon aan de kantwerksters te kunnen verschaffen?

Ik wil hier niet spreken van bestendige standvastigheid aan de kantnijverheid toe te brengen, van verbetering in de koop-handelsorganisatie, zeer krachtige middelen, maar alleen van het middel om de kanten door meer kunstkarakter volgens de tijdsbegrippen te doen uitschijnen. De concurrentie b.v. tusschen de gewone kleine kanten en de machinale kant is niet meer mogelijk. De machinale kant, eene groote tegenstreefser, is reeds zoodanig verbeterd, dat zij verre boven de kleine kanten staat en aan minderen prijs kan geleverd worden... Daarbij de personen die zich de pracht gunnen van echte kanten te dragen, zijn personen van verfijnde beschaving en weten de kunst in het werk te waardeeren. Zij die van geene valsche kanten willen weten zullen zich diegene aanschaffen, welke het dichtst de volmaaktheid nabijkomen. Men moet er zich dan bijzonder op toeleggen, wil men de kantnijverheid in Turnhout opbeuren, uitstekende meesteressen aan de leerlingen te geven, elke kant door meer kunstkarakter te doen onderscheiden, en door nieuwe modellen in den zin van den tijd, de kant aantrekkelijker te maken. Zodoende zal de Turnhoutsche kant op de markt meer in aanmerking komen, en om hare kunst en hare nieuwigheid meer gewild worden.

Daarom laat mij u voorstellen een hooger kunstonderwijs aan de kinderen voor te dragen, want tot hier toe bleven zij veel te veel stommelings en lijdelijk hunne natuurlijke gave uitwerken. De kunst voorzeker is eene natuurlijke roeping, — maar zij kan ontwikkeld worden door het onderwijs. Dat men hun voorzeker eerst goed de techniek en de teekening leere en dan op hun kunstaanleg steune. Men spreke hun van de verschillende kanten, hare schoonheid en hare geschiedenis; men geve hun voor oogen eenige models van oude en nieuwe kanten, of bij gebrek dezer de lichtprinten ervan, eenige kunstgravuren, waar zij in de portretten van vermaarde

schilders de toepassing der kanten op de kleederdracht zullen leeren hoogachten; men stelle op het einde van het jaar een wedstrijd in met tentoonstelling en aanmoedigingsprijzen; men leide hen naar zekere Musea van kanten b.v. te Brussel en te Brugge. En 't zij hier tusschen haakjes gezegd, waarom te Turnhout, in het Museum van Taxandria, dank uwer bijdrage, niet eene afdeeling — kanten en toepassing — stichten, van de oude lokale nijverheid, waartoe groot en klein op zekere dagen toegang zouden hebben!

De kantwerksters zullen alsdan de waarde en de schoonheid van hun ragfijne werk beter begrijpen; hunne eigenliefde zal meer getroffen zijn; zij zullen voortaan hunne kunst meer liefhebben en zich beijveren om de bijzonderheden van hun klossenwerk fijner en bevalliger te vervaardigen... Eens op dien weg, zullen zij voortgaan, nog meer vooruitgang maken te huis naarmate zij langer werken, en de rijkste en de fraaiste kanten voortbrengen. De Turnhoutsche kanten zullen alzoo gezocht worden, alle mededinging kunnen doorstaan, en een hooger loon volgens verdienste afwerpen. De toekomst der kantnijverheid ligt hierin opgesloten.

Eindelijk zou ik bij U, tot onderlinge sterkte en vooruitgang, het zoo voortreffelijk middel der middeleeuwen willen zien tot stand komen, de ambachtsgilde. Alsdan, gelijk eertijds, onze voorouders, steun en vreugde en geluk in hunne gilden en ambachten van St. Joris, St. Sebastiaan, St. Ambrosius, St.-Nikolaas, vonden, zoo zou de christene ambachtsgilde der kantwerksters, onder de bescherming van hen H. Franciscus Regis, den grooten Apostel der Kantwerksters in Auvergne, of van O. L. Vrouw of van St. Anna, de middelen ter hand krijgen tot groei en heropbeuring der kantnijverheid (1).

(1) Dit hoofdstuk was opgesteld, wanneer wij het bestaan eener beroepsvereniging « de Vereenigde Kantwerksters » vernamen, alsmede het programma der nieuwe school in handen kregen. Wij zijn gelukkig te bestatigen dat zij aan onze wenschen beantwoorden, en er bij te voegen, dat indien zij aan hunne standregelen getrouw blijven, waar wij niet aan twijfelen, de heropbeuring der kantvervaardiging een voltrokken feit is. Onze wenken zijn daarom toch niet onnuttig en kunnen hier en daar nog wel eene kleine leemte aanvullen.

XI.

Wensch en Hoop.

Zooals U hiervoor hebt kunnen leeren is de kantvervaardiging eene belangrijke nijverheid. De Duitsche oudheidkundige Semper (1) noemt haar de bloem van alle nijverheidskunsten. En is er geen spreekwoord dat zegt: Kant hebben is bankbiljetten bezitten? Deze nijverheid heeft te Turnhout sedert lange jaren eene bijzondere plaats ingenomen, en nu vooral, zoodanig dat onze stad hedendaags, betrekkelijk haar getal inwoners, het grootste midden van de kantindustrie is in België. Die toestand is niet verzekerd, maar kan verzekerd worden, indien ieder het zijne bijbrengt.

De kantvervaardiging heeft vooral behoefte aan den steun van personen die haar beschouwen als eene uiting van schoonheid en poëzij, aan de belanglooze medewerking van hen die hare artistieke waarde kunnen verhoogen en hare ontwikkeling, zoowel op technisch als op commercieel gebied, kunnen bevorderen. Daarom wend ik mij tot U, Mevrouwen, om de lotsbeslissing dezer lokale nijverheid u in handen te geven. De kant is het feeënwerk dat uwe bevalligheid opluistert, en aan uw lijnwaad, waarover gij beschikt als prinses des huisgezins, die treffelijkheid en rijkdom toebrengt, die uwe kamers in vroolijke verblijven herscheppen. De kant is een kunstwerk, zooals eene schilderij, en verkrijgt hare waarde niet uit de stof, gelijk edelgesteenten en pelse-rijen, maar uit de uitvoering. Het beste bewijs daarvan is, dat zij van moeder tot dochter overgaat, en als een kostelijk

(1) Geschichte des Enwickelungsganges der spitzen.

erfdeel wordt achtergelaten, wanneer al de andere kleederstukken worden weggedaan.

De kantmin verder is het teeken van eene kunstliefhebbende vrouw van verijnden geest. De kant is wel is waar weinig in het oog springend; doch, is eene voorliefde voer al wat schittert altijd het teeken van een schrander schoonheidsgevoel? Zijn de «dormeuses» die bij de stralen der zon als sterren in de ooren glanzen, en de «zibeline» die de schouders der edelvrouw bedekt, altijd de toongever van haren kunstsmaak? Of getuigt een met kant belegd kleed, of eene kanten mantille behendig gedrapeerd, hoe bescheiden ook, niet veel meer van den goeden zin der draagster? Zou het ook geen teeken van kant- en kunstmin zijn van in uw tijdverdrijf, zooals ge uwe vingers zoo behendig over het klavier laat glijden, ze ook vlug aan te wenden in het dooreenslaan der klossen op een kantkussen? Het was vroeger zoo veel in gebruik tusschen de gegoede standen, die er zich op toelegden gelijk de schilder op een schilderij, de beeldhouwer op een beeld. Zoo laat ge dus, hooggeachte dames, uw kunstbegrip uitschijnen.

Op een ander gebied is de kant ook uw eigendom. In de kleederdracht: hoe verheffen die doorschijnende lichte kanten uwe kostbare, naar de laatste snee der mode gemaakte klederen! Nochtans laat mij toe een gebruik te veroordeelen, dat zoo vele simili rijke jufvrouwen voortbrengt, en ook van de schoenpoetster eene mevrouw maakt! Hoevelen vallen over dezen struikelsteen! Anders duidt men het aan zijne vriendin ten kwade, dat zij met juweelen in «stras» en «Lère Cathelain» pronkt, en zelf schaamt men zich niet in de kantdracht dezelfde fout te bedrijven. Verre van mij zulke veroordeeling uwer toe te passen; ik ken de wijsheid van het gegoede Turnhoutsch volk te wel, dat zonder veel ophef aan degelijke en echte waar houdt, en als ze niet in zijne macht zijn, liever de versiersels zal weglaten dan met valsche te pronken.

Het is om die reden dat ik hoop heb in de toekomst en dat ik wensch dat eenieder, doch vooral de welingezetene da-

mes van Turnhout, naar het voorbeeld onzer geliefde vorstin Elisabeth en de gegoede standen van België, Italië en Frankrijk, hun best zullen doen, om deze kunstnijverheid sinds drij eeuwen in Turnhout bestaande en die de bewondering van allen meedraagt, door hun voorbeeld en hunne ondersteuning te bevoordeelen. Zoo zal de kantnijverheid bloeien en door haren voorspoed een weldoenden zonneschijn, waarvan wij zoo even spraken, in menig werkmanshuis binnen voeren.

Moge deze korte studie daar iets toe bijgebracht en uwe belangstelling opgewekt hebben, zoo vlei ik mij tevreden over de moeite van mijne opzoekingen.

INHOUDSTAFEL

Opdracht.	
Voorwoord.	
I. — Algemeene Geschiedenis der Kant	123
II. — De Klossenkant in België	126
III. — De Klossenkant in Turnhout	129
IV. — Verschillende Kantsoorten in Turnhout	139
V. — De Werktuigen en het Werk	148
VI. — Hoofdbestanddeelen en Bewerking	154
VII. — Aanwendingen	158
VIII. — Zeden en Gebruiken der Kantwerksters	160
IX. — Het sociaal en zedelijk begrip der kantver- vaardiging	172
X. — Eenige wenken tot opbeuring der kantver- vaardiging	175
XI. — Wensch en Hoop	178

